



Universiteit
Leiden
The Netherlands

**Racistische ridders en de reactionaire Renaissancevloot:
Extreemrechtse toe-eigening van de Middeleeuwen en Renaissance in
Vlaanderen en Nederland**

Peet, Guus van der

Citation

Peet, G. van der. (2022). *Racistische ridders en de reactionaire Renaissancevloot: Extreemrechtse toe-eigening van de Middeleeuwen en Renaissance in Vlaanderen en Nederland*.

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [License to inclusion and publication of a Bachelor or Master thesis in the Leiden University Student Repository](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3453678>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Racistische ridders en de reactionaire Renaissancevloot

Extremrechtse toe-eigening van de Middeleeuwen en Renaissance in
Vlaanderen en Nederland



Guus B.C. van der Peet
Scriptie
Research Master Literary Studies
Universiteit Leiden

20 juni 2022

Een gek daarentegen houdt zich niet met logica bezig, die werkt met een kortsluiting. Alles bewijst alles, volgens hem. De gek heeft een idee-fixe, en om dat te bevestigen gebruikt hij alles wat hij tegenkomt. Een gek herken je aan de vrijheden die hij zich veroorlooft ten aanzien van de bewijslast en aan de bereidheid waarmee hij verklaringen aanvoert. En hoe vreemd het ook moge klinken, de gek komt vroeger of later met de Tempeliers op de proppen.

Umberto Eco, *De slinger van Foucault*, 71

Geschiedenis herhaalt zich nooit
Maar rijmt altijd een keer
Spinvis, 'Oostende'

Afbeelding op voorzijde: *De slag der Gulden Sporen* door Nicaise De Keyser (1836). Deze romantische weergave van de veertiende-eeuwse veldslag tussen het graafschap Vlaanderen en Frankrijk diende als inspiratie voor Hendrik Conscience's roman *De leeuw van Vlaanderen* (1838). Afbeelding afkomstig van <https://pers.kortrijk.be/197951-restauratie-van-het-schilderij-de-slag-der-gulden-sporen-van-nicaise-de-keyser>, geraadpleegd op 18 juni 2022.

Inhoudsopgave

Inleiding	3
‘Reactionary poisons sipped from the Grail’ Theoretisch kader	9
‘Een leelijk lomp soort te midden van deze dietsche pracht’ Robert van Genechtens <i>Reynaert</i> als oertekst voor een Groot-Nederland	20
‘Dat krachtige geslacht van de Geuzen’ Middeleeuwen en Renaissance in het oeuvre van Jan de Vries	32
‘Een opstand van gewone mensen’ 1302 als rassenstrijd in de retoriek van Schild & Vrienden	41
De partij van de Renaissance Renaissanceïsme als de wedergeboorte van Forums boreale cultuur	52
Conclusie	60
Bibliografie	64

Inleiding

Sinds begin dit jaar zijn de Middeleeuwen oncomfortabel relevant geworden. Met de Russische inval in Oekraïne is een grote hoeveelheid oorlogspropaganda gepaard gegaan. Hierin maakt Vladimir Poetin veelvuldig gebruik van het verleden. Naast de glorie-dagen van de Sovjet-Unie en keizers als Catharina de Grote, zijn ook de Middeleeuwen een terugkerend thema in zijn oorlogsretoriek. Reeds in 2016 onthulde Poetin naast het Kremlin een 28-meterhoog standbeeld van Vladimir de Grote (958-1015), de vorst die Oekraïne, Wit-Rusland en Rusland tot één rijk maakte en de bevolking tot het christendom liet bekeren. Deze historische intertekstualiteit kreeg een nadrukkelijk politieke betekenis in een essay dat Poetin in juli 2021 publiceerde: omdat Oekraïne en Rusland tijdens (de tweede helft van) de Middeleeuwen één Rijk vormden, zou het Oekraïense volk ook in de eenentwintigste eeuw alleen echte soevereiniteit kunnen ervaren in partnerschap met Rusland (Putin 2021, zie daarover: Drost 2022; Schousboe 2022).

Het is veelzeggend dat Poetin de Middeleeuwen als legitimatie gebruikt voor zijn autoritaire politiek. Extreemrechts heeft altijd een nostalgie gehad naar de Middeleeuwen, een periode die in de populaire cultuur veelal wordt verbeeld als een christelijk, patriarchaal, cultureel homogeen tijdperk met een machtige soeverein. Via de opera's van Wagner grepen de Nazi's bijvoorbeeld terug op de Arthurepiek en het *Nibelungenlied* (Kaufman 2014, 202-204). Dezelfde voorliefde zien we bij openlijk racistische verenigingen als de Ku Klux Klan: leden werden benoemd tot ridders die niet-witte invloeden uit Amerika moesten verdrijven (Kaufman 2014, 201).

Twee tekenende gebeurtenissen uit het vorige decennium maakten voor mediëvisten duidelijk dat de fascinatie van extreemrechts met de Middeleeuwen nog altijd springlevend is. Het eerste vond plaats in 2011. Nadat de Noorse terrorist Anders Behring Breivik 77 mensen vermoordde, werd op internet zijn manifest *2083. A European declaration of independence* gevonden. In dit 1500-paginalange samenraapsel van dagboek aantekeningen, politieke analyses en Wikipedia-citaten, noemt Breivik zich een lid van de Tempeliersorde die Europa moet bevrijden van moslims en cultuurmarxisten. Hij verwijst veelvuldig naar bijvoorbeeld Karel Martel, de kruistochten en de *ius primae noctis*¹ (Elliott 2017, 132-154). Zes jaar later bleek dat Breivik niet uniek was met deze fascinatie. Op 11 en 12 augustus 2017 vond in het Amerikaanse Charlottesville de 'Unite the right'-rally plaats. Tijdens dit extreemrechtse protest tegen het weghalen van *confederate* standbeelden, dat eindigde met heftig geweld en een auto die op een menigte van tegenprotestanten inreed, werd massaal gebruik gemaakt van Middeleeuwse iconografie. De demonstranten droegen schilden die

¹ Het (waarschijnlijk fictionele) recht van feodale heren om op de vooravond van een huwelijk de maagdelijkheid te nemen van de dochter van hun horigen.

waren geïnspireerd door Tempeliers en christelijke heiligen, en schreeuwden 'Deus Vult', een veelgebruikte strijdkreet tijdens de kruistochten (Livingston 2017; Sturtevant 2017; Hsy 2021, 4). Een week later nam de Medieval Academy of America openlijk afstand van de toe-eigening van de Middeleeuwen in dienst van *white supremacy* (MAA 2018).

In de Nederlandse media is de extreemrechtse voorliefde voor de Middeleeuwen de afgelopen jaren al een aantal keer geconstateerd (Van Synghel 2017; Tokmetzis 2017). Ook de autoriteiten hebben ondertussen de gevaren van Middeleeuwse nostalgie ingezien: in een rapport over extreemrechts geweld wijst de Nationaal Coördinator Terrorismebestrijding en Veiligheid op de vele verwijzingen naar kruistochten, ridders en Tempeliers die voorkomen in extreemrechtse propaganda (NCTV 2019, 19).

In de internationale geschied- en literatuurwetenschappen is eveneens de nodige aandacht besteed aan de rol die de Middeleeuwen spelen in het politieke discours. Binnen het mediëvalisme, het vakgebied dat na-Middeleeuwse representaties van de Middeleeuwen bestudeert, werd recentelijk nog gewezen op het gebrekkige contact tussen academici en de hedendaagse samenleving (Emery & Utz 2015; Utz 2017; Marsden 2018). Te vaak bleven mediëvisten gefixeerd op een specifieke casus zonder daar bruikbare conclusies uit te trekken. Zeker na de Charlottesville-rellen zijn Amerikaanse mediëvisten zich echter steeds nadrukkelijker politiek gaan profileren, wat heeft geleid tot titels als *Medievalism, politics and mass media* (Elliott 2017), *Whose Middle Ages?. Teachable moments for an ill-used past* (Albin et al. 2019) en *The devil's historians. How modern extremists abuse the medieval past* (Kaufman & Sturtevant 2020).

Hoewel ook binnen de Nederlandse geesteswetenschappen de doorwerking van de Middeleeuwen wordt bestudeerd, blijven mediëvisten hier vooralsnog huiverig om hun vakgebied op de eigentijdse politiek toe te passen. In zijn inleiding op een themanummer over mediëvalisme van *Leidschrift*, noemt emeritus-hoogleraar Middeleeuwse geschiedenis Peter Hoppenbrouwers bijvoorbeeld de kruistochtretoriek die populair was tijdens de Irak-oorlog en de riddersymboliek die gebruikt wordt om racisme te legitimeren (2021, 11-12). Geen van de bijdragen in het themanummer borduurt echter voort op zulke politieke thema's. Hetzelfde geldt voor de meeste medievalistische monografieën die de afgelopen decennia zijn verschenen. Mediëvalisten als A.P.J. Miltenburg (1991), Ronald van Kesteren (2004) en Peter Raedts (2011) focussen zich hoofdzakelijk op de achttiende en negentiende eeuw. De rol die de Middeleeuwen in onze eigen tijd spelen blijft onderbelicht.

In Vlaanderen is de aantrekkingskracht van de middeleeuwen op extreemrechts vaker geconstateerd. De rol die het jaar 1302 binnen het Vlaams-nationalisme speelt is – zoals ik in de analyse van mijn derde casus zal laten zien – te prominent om genegeerd te worden (Tollebeek & Verschaffel 2002). Deze analyses houden het echter bij die specifieke casus. Andere voorbeelden van extreemrechtse toe-eigening worden wel besproken (bv. Janssens 2018, 92-95), maar worden niet aan

een diepgaande analyse onderworpen. De enige Nederlandstalige wetenschapper die met enige systematiek heeft gekeken naar de connectie tussen de Middeleeuwen en extreemrechts is de Antwerpse letterkundige Kevin Absillis, hoewel ook zijn onderzoek zich vooral beperkt tot de rol van de Middeleeuwen binnen het Vlaams-nationalisme (Absillis 2021a, 2021b & 2021c).

Deze scriptie zal daarom een aftrap zijn voor een grootschalige bestudering van de extreemrechtse toe-eigening van de Middeleeuwen in het Nederlands taalgebied. Aan de hand van vier casussen – uiteenlopend van romans tot wetenschappelijke publicaties en politieke toespraken – analyseer ik hoe extreemrechtse individuen en groepen zich de Middeleeuwen toe-eigenen voor politieke doelen, en waarom zij zichzelf het tijdperk toe-eigenen. De casussen zijn ingedeeld in twee tijdvakken. Eerst analyseer ik twee teksten van nationaalsocialistische auteurs uit de jaren dertig en veertig van de vorige eeuw. De twee hoofdstukken daarna zijn gewijd aan casussen afkomstig uit ons eigen politieke klimaat. Daarbij moet de kanttekening worden geplaatst dat ik deze groeperingen niet aan elkaar gelijk wil stellen. Hoewel er overeenkomsten zijn tussen het klassieke fascisme en het huidige extreemrechts – zowel in ideologie als in het gebruik van de Middeleeuwen – denk ik niet dat besproken organisaties als Forum voor Democratie en Schild & Vrienden een-op-een vergeleken kunnen worden met de Nazi's.

Naast de vergelijking tussen tijden zal ook een vergelijking tussen Vlaanderen en Nederland centraal staan. In elk van de tijdvakken bespreek ik één Vlaamse en één Nederlandse casus. Een van de thematische lijnen in Van Kesterens mediëvistische monografie is het verschil tussen de katholieke en protestantse ontvangst van de Middeleeuwen (2004). Het is niet lastig om te zien hoe hij hiertoe is gekomen: protestanten zullen over het algemeen minder nostalgie hebben voor een tijdperk met een katholieke hegemonie. Ook Marita Mathijnsens observaties dat de afwezigheid van een Hollandse oertekst ertoe leidde dat negentiende-eeuwse intellectuelen hun focus op de 'Gouden Eeuw' richtten, kan naar mijn verwachting worden doorgetrokken naar de twintigste en eenentwintigste eeuw. In mijn scriptie zal ik demonstreren hoe de omgang met het verleden nog altijd verschilt tussen Nederland en Vlaanderen. Waar die tweede de Middeleeuwen toe-eigent op een manier die sterk overeenkomt met de eerder genoemde internationale voorbeelden, is Nederland uniek omdat het de zestiende en zeventiende eeuw zijn die door extreemrechts worden gebruikt.

Voordat ik toekom aan het analyseren van de vier casussen, zet ik in mijn theoretisch kader uiteen hoe het concept 'Middeleeuwen' zich vanaf de vroegmoderne tijd ontwikkelde, en welke invloed dit had op het nationalisme en racisme. Het zwaartepunt zal hierbij komen te liggen op de late achttiende eeuw, toen denkers als Johann Gottfried Herder de Middeleeuwen aanwezen als beginpunt van de Europese volksculturen, en op de eerste helft van de twintigste eeuw, toen de Middeleeuwen door de jonge natiestaten werd gebruikt om een gedeelde geschiedenis te bedenken. Vervolgens zal ik enkele publicaties ter sprake brengen die zich op de specifiek Nederlandse omgang met de

Middeleeuwen richten. Deze gaan hoofdzakelijk over de negentiende eeuw, maar blijken in mijn analyses ook doorgetrokken te kunnen worden naar latere tijden. Ten slotte zal ik uiteenzetten hoe de toe-eigening van de Middeleeuwen zich tijdens de twintigste eeuw ontwikkelde tot een radicalere interpretatie van het tijdvak.

Vervolgens gebruik ik deze theorie voor een analyse van twee casussen uit de jaren dertig en veertig van de vorige eeuw. Als Vlaamse casus bespreek ik Robert van Genechtens *Van den Vos Reynaerde. Ruwaard Boudewijn en Jodocus* (1941), een antisemitsch vervolg op de Middelnederlandse *Reynaert* waarin Jodocus de neushoorn de macht overneemt in Vlaanderen. Waar Reynaert zich in het Middelnederlandse origineel gedraagt als een anarchist avant-la-lettre, blijkt de vos in Van Genechtens adaptatie een strijder voor de gevestigde orde. Hij verzet zich tegen de niet-Europese indringers en de rassenmenging die door Jodocus worden geïntroduceerd. In het daaropvolgende hoofdstuk analyseer ik het wetenschappelijk werk van Jan de Vries, die van 1926 tot zijn oneervol ontslag in 1946 hoogleraar Germaanse linguïstiek was aan de Leidse Universiteit. Hoewel De Vries openlijk sympathiseerde met de NSB, blijkt uit zijn studies een eigenzinnige interpretatie van de Middeleeuwen. Waar Nazi-propaganda de nadruk legde op de Germaanse *Volksgesit* die door het christendom werd onderdrukt, situeert De Vries het ontstaan van de Europese cultuur pas bij de veroveringen van Karel de Grote. De Nederlandse cultuur heeft in zijn werk een speciale plaats: het begin hiervan kan gevonden worden in de zestiende eeuw.

Hierna maak ik een sprong naar onze eigen tijd, waarin zowel extreemrechts als de fascinatie met de Middeleeuwen terug van weggeweest zijn. In het vierde hoofdstuk kijk ik naar Schild & Vrienden, een Vlaams-nationalistische jongerenpartij met extreemrechtse en onverhuld racistische denkbeelden. De naam is afkomstig uit Frans-Vlaamse oorlog van 1297 tot 1305, waarin 'schild en vriend' als een sjibbolet werd gebruikt om de 'echte Vlaming' te onderscheiden van de Franse binnendringer. Daarbovenop wordt ook de Guldensporenslag van 1302 toegeëigend door Vlaams-nationalisten, die in de overwinning van het Graafschap Vlaanderen op Frankrijk het begin van hun eigen, superieure cultuur zien. Wat in de negentiende eeuw begon als een manier om de Vlaamse volksidentiteit te benadrukken ten opzichte van de Waalse, is geëvolueerd tot een verlangen naar het 'pure' Vlaanderen van de Middeleeuwen.

In het laatste hoofdstuk zet ik de Vlaamse situatie weer af tegen de Nederlandse. In 2017 hield Forum-oprichter Thierry Baudet een redevoering waarin de zijn partij 'het vlaggeschip [sic] van de renaissancevloot' noemde – een metafoor dat hij twee jaar herhaalde na de overwinning van zijn partij bij de gemeenteraadsverkiezingen. Ik zal demonstreren hoe Baudets conceptualisering van de 'Renaissance' zowel gelezen kan worden als een relatief onschuldig metafoor voor politieke verandering als een verlangen naar een pure, 'boreale' samenleving.

Gedurende mijn betoog positioneer ik me binnen de academische discipline die sinds de jaren zeventig bekend staat als *medievalism* – in het Nederlands vertaald als mediëvalisme of mediëvisme (Hoppenbrouwers 2020, 12). Anders dan de traditionele mediëvistiek, die naar authentiek Middeleeuwse teksten kijkt om iets over de periode te zeggen, neemt het mediëvalisme een postmoderne benadering. De discipline analyseert geen teksten uit de periode 500-1500, maar behandelt casussen uit latere tijden waarin de Middeleeuwen worden gerepresenteerd. Richard Utz, een van de grondleggers van de discipline, beschrijft het vakgebied als ‘the all-encompassing process of (re)creating and (re)presenting the Middle Ages in postmedieval times’ (2017, 20). Deze representaties moeten in de breedste zin van het woord worden opgevat. Historische romans als *Ivanhoe* en de toneelstukken van Shakespeare zijn veelvuldig geanalyseerd, maar ook fantasy-reeksen als *The lord of the rings* en *Game of thrones* zijn populaire studieobjecten (bv. Porck 2019). Hoewel deze zich niet in een echt-bestaande setting afspelen, maken zij immers wel gebruik van Middeleeuwse topen als ridders, kastelen, koningen en draken.

Centraal in mijn onderzoek staat het concept dat Andrew B.R. Elliott in zijn studie over politieke mediëvalismen ‘banal medievalisms’ noemt (2017). Hierbij gaat het er niet zozeer om wat authentiek Middeleeuws is (voor zover dat bestaat), maar wat het grote publiek als Middeleeuws zal herkennen. Ter voorbeeld: in een *Volkscrant*-column schreef Sander Schimmelpenninck dat ‘chronisch verveelde Nederlanders [...] al dagen [genieten] van de *middeleeuwse heksenjacht*’ (2021, eigen cursivering, GvdP). Een traditionele mediëvist zou kunnen opmerken dat het overgrote deel van de heksenjachten zich juist in de ‘verlichte’ vroegmoderne tijd hebben afgespeeld (Janssens 1993, 34-37). Voor mijn scriptie is het echter alleen van belang of zulke banale mediëvalismen dusdanig zijn verspreid in de populaire cultuur dat de gemiddelde lezer niet raar zal opkijken als die ‘Middeleeuwse’ en ‘heksenjacht’ achter elkaar ziet staan.

Met dit begrip als uitgangspunt, zal mijn scriptie een voorzet geven voor een maatschappelijk geëngageerd onderzoek naar mediëvalismen. Na een concluderende samenvatting van de manieren waarop extreemrechts zich de geschiedenis toe-eigent, zal ik mijn scriptie eindigen met twee aanbevelingen voor de toekomst van het onderzoek naar het Nederlands mediëvalisme. Ten eerste zal ik andere wetenschappers oproepen om hun expertise ook te gebruiken in dienst van een politiek doel, zowel door een groot publiek een genuanceerder beeld van de Middeleeuwen te geven, als door aandacht te besteden aan kunstenaars die de periode juist interpreteren voor een inclusievere kijk op het verleden. Ten tweede dient het als een oproep voor een nog onbestaand vervolg op het mediëvalisme: het renaissanceïsme, dat zeker in Nederland een vruchtbaar onderzoeksveld kan worden.

‘Reactionary poisons sipped from the Grail’

Theoretisch kader

Een van de grondteksten uit het academisch mediëvalisme is afkomstig van romancier en semioticus Umberto Eco. In 1986 schreef hij het essay ‘Dreaming of the middle ages’ (1998), waarin hij in zijn eigen tijd een nieuwe belangstelling voor de Middeleeuwen constateerde. Anders dan veel negentiende-eeuwse fictie over de Middeleeuwen, die nog veelal gebaseerd was op wetenschappelijk onderzoek, maakte deze ‘neomedieval wave’ veelvuldig gebruik van fantastische elementen. Steeds minder ging het erom wat authentiek Middeleeuws was, maar wat het grote publiek als Middeleeuws beschouwde.

Het essay leidt uiteindelijk tot een categorisering van ‘ten little middle ages’ die Eco in zijn eigen tijd observeert. Een groot deel van deze interpretaties signaleert Eco in de populaire cultuur, bijvoorbeeld de ironische Middeleeuwen van Monty Python of de barbaarse Middeleeuwen van regisseur Ingmar Bergman. Sommige interpretaties hebben echter een nadrukkelijk politieke betekenis. De zesde kleine Middeleeuwen is bijvoorbeeld die van de nationale identiteiten: ‘so powerful again during the last century, when the medieval model was taken as a political utopia, a celebration of past grandeur, to be to the miseries of national enslavement and foreign domination’ (Eco 1998, 70). Het kan volgens Eco nog radicaler worden. De negende kleine Middeleeuwen, die van de traditie, beschouwt hij als een gammel samenraapsel van Middeleeuwse topen die veel aantrekkingskracht heeft op groeperingen ‘drunk on reactionary poisons sipped from the Grail, ready to hail every neo-fascist Will to Power’ (71). Eerder noemt hij ook al de ‘Nazi nostalgia’ die samenhangt met de occulte belangstelling voor de Middeleeuwen (62).

Wat de Middeleeuwen volgens Eco zo geschikt maken voor een (ultra-)nationalistische interpretatie is de manier waarop men zich sinds de negentiende eeuw identificeert met het tijdperk (67). Hoewel er volgens hem nog zeker een brede belangstelling voor de Oudheid bestaat, is die niet gebaseerd op directe herkenning. We kunnen er alleen op terugkijken als een ideaalmodel dat we zo nauwkeurig mogelijk kunnen reconstrueren. De Middeleeuwen hoeven daarentegen niet van de grond af aan te worden gereconstrueerd; we leven nog altijd in de overblijfselen daarvan. Zelfs intellectuele autoriteiten als Plato en Aristoteles, die aan de wieg staan van de westerse filosofie, kunnen we volgens Eco alleen maar lezen door de blik die onze Middeleeuwse voorouders erop hebben geworpen (67-68).

In recentere tijden zijn ook specifieke casussen het onderzoeksobject geweest van mediëvalistisch onderzoek. Elliott (2017) analyseerde bijvoorbeeld hoe Anders Breivik en zijn

sympathisanten Middeleeuwse esthetiek gebruikten om hun verlangen voor voor een wit, christelijk Europa tot uitdrukking te brengen. Met behulp van kruistocht- en Tempelierssymboliek toonden zij zich strijders tegen de islamitische vijand. Veel aandacht is ook uitgegaan naar de rol van medievalistische retoriek na 9/11 (Holsinger 2007; Elliott 2017, 78-131). Op 16 september 2001 beschreef de Amerikaanse president George Bush: 'This crusade, this war on terrorism, is going to take a while.'² De uitspraak leidde tot verontwaardigde reacties van zowel Westerse als Arabische critici, die erop wezen dat terrorismebestrijding hier werd geframed als een oorlog tussen christenen en moslims. Onheilspellend relevant is op het moment de monografie van Dina Khapaeva uit 2012 over de manier waarop Vladimir Poetin van Rusland een 'Gotische samenleving' maakt door middel van een Middeleeuwse esthetiek en door de samenleving te structureren aan de hand van een feodaal model.

Voor een beter begrip van de nationalistische en extreemrechtse toe-eigening van de Middeleeuwen is het echter nodig om verder terug te kijken in de tijd. In dit hoofdstuk zal ik een geschiedenis schetsen van het concept 'Middeleeuwen' van de dertiende tot de twintigste eeuw. Vooral de late Verlichting en de Romantiek zullen belangrijk blijken voor de huidige omgang met de Middeleeuwen. Voordat ik vervolgens de radicalisering van het mediëvalisme behandel, dat vanaf de tweede helft van de negentiende eeuw opkomt, zal ik de heersende Nederlandse kijk op de Middeleeuwen schetsen. Deze blijkt namelijk sterk te verschillen van die van de landen om ons heen. Deze verschillen – en dan met name die tussen Nederland en België – zullen een belangrijke rol spelen in de analyses van mijn casussen. Ik eindig het hoofdstuk met een bespreking van de specifieke manier waarop in het fascisme werd omgegaan met het verleden.

'De opwekking van de poëzie der Middeleeuwen' Mediëvalisme van Humanisme tot de Romantiek

De oorsprong van het mediëvalisme kan worden gevonden bij Francesco Petrarca. Op het moment dat hij zijn eigen tijd ging beschouwen als een donker tijdperk dat was ingezet na de ondergang van de Klassieke Oudheid, trok hij een scheidslijn die tot vandaag de dag wordt aangehouden. De humanisten in zijn spoor bevestigden deze periodisering: het millennium van circa 500 tot 1500 werd een *Medium Aevum* tussen de glorieuze Oudheid en de heropleving van die cultuur in de Renaissance. Gedurende de vroegmoderne tijd bleef dit paradigma overheersen (Raedts 2011, 33-38), en nog altijd is deze barbaarse interpretatie van de Middeleeuwen wijdverspreid, zoals Eco al constateerde.

Het is simplistisch om te zeggen dat de Middeleeuwen irrelevant werden verklaard zodra de vroegmoderne tijd zijn intrede deed (Montoya, Van Romburgh & Van Anrooij 2010). Verscheidene

² 'Remarks by the president upon arrival'. The White House. Geraadpleegd op 1 juni 2022, van <https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2001/09/20010916-2.html>.

toneelstukken van Vondel en Shakespeare hebben bijvoorbeeld Middeleeuwse koningen in de hoofdrol, en een humanist als Janus Douza betoogde in zijn geschiedschrijving dat de oorsprong van zijn eigentijdse Republiek in het graafschap Holland gevonden kon worden (Maas 2010).³ De breuklijn die tussen de verschillende perioden werd opgetrokken, bleef gedurende de vroegmoderne echter zijn invloed uitoefenen. Tot het begin van de achttiende eeuw was de Klassieke Oudheid het belangrijkste culturele referentiepunt voor Europa. De Middeleeuwen bestonden vooral als een concept waar men zo veel mogelijk afstand van moest nemen (Raedts 2011, 71-76).

Dit begon te veranderen in de Verlichting. Een centraal idee in die stroming was dat van het vooruitgangdenken: de geschiedenis was een opwaartse spiraal, die weliswaar periodes van schijnbaar verval kon meemaken, maar uiteindelijk altijd leidde tot een betere toekomst. In *De ontdekking van de Middeleeuwen* (2011), laat historicus Peter Raedts zien hoe denkers als David Hume, William Robertson en Voltaire op een nieuwe manier naar de Middeleeuwen gingen kijken (77-86).⁴ In hun ogen waren de Middeleeuwen zeker niet het idyllische tijdperk zoals in een deel van mijn casussen naar voren komt: alle drie legden ze sterk de nadruk op de heersende wanorde, de onwetendheid en het wanbeleid. Toch zien ze ook vooruitgang ten opzichte van de Oudheid. Zo lag in de Laatmiddeleeuwse handel de basis voor de rijkdom uit hun eigen tijd. De sterke rol van de staat die Voltaire voor ogen had, kon zijn beginselen in de Middeleeuwse monarchieën vinden.

Hoewel de Oudheid niet langer gold als de maatstaf van de geschiedenis, bleef het oordeel van deze denkers over de Middeleeuwen op zijn best nog ambivalent. Het echte omslagpunt vond volgens Raedts pas plaats in de tweede helft van de achttiende eeuw. Volgens hem kan de Duitse filosoof Johann Gottfried von Herder (1744-1803) worden beschouwd als de 'de vader van het mediëvalisme' (9) – een argument waar ook Marita Mathijssen in meegaat (302-303). Net als zijn voorgangers was Herder een Verlicht denker, die de donkere kanten van de Middeleeuwen zeker niet ontkende. Nog sterker dan Hume en Voltaire, legde Herder echter de nadruk op de continuïteit tussen de Middeleeuwen en zijn eigen tijd, en het belang dat het tijdperk had gehad voor de verscheidenheid aan Europese culturen. Het Romeinse Rijk werd volgens Herder gedefinieerd door universaliteit. Alle volkeren die bij het Rijk werden ingelijfd, moesten de cultuur, rechtspraak en bovenal de taal van de Romeinen overnemen. Dit was volgens Herder kwalijk. De *Volksgeist* van deze volkeren werd zo onderdrukt. In plaats daarvan werd de gewetenloze Romeinse cultuur opgelegd (Raedts 2011, 88-91).

Uiteindelijk waren het volgens Herder de Germanen geweest die de volksculturen hadden gered. Toen zij het Romeinse Rijk ten val brachten en zich binnen haar voormalige grenzen vestigden,

³ Zie de rest van deze bundel voor meer voorbeelden van vroegmoderne mediëvalismen.

⁴ Zie Montoya 2009 voor een soortgelijke analyse van het werk van Jean-Jacques Rousseau, waarin de Middeleeuwen minder worden gedefinieerd aan de hand van barbarij en meer als een tijdperk van verloren onschuld.

konden de unieke *Volksgeisten* zich weer vrijelijk ontwikkelen. Alle Europese koninkrijken konden volgens Herder hierop worden herleid. Dat de wanordelijke Middeleeuwen uiteindelijk zo lang hadden geduurd weet hij in de eerste plaats aan de invloed van de Katholieke Kerk. De christelijke cultuur die zij aan Europa oplegde, en het Latijn dat daarbij nodig was, zorgden ervoor dat de ontwikkeling van de lokale volksaarden sterk werd tegengewerkt. Deze manipulatie van de Kerk bereikte zijn hoogtepunt toen Karel de Grote door de Paus werd gekroond. Voortaan zouden alle Duitse vorsten onderdanig zijn aan de universele Roomse cultuur, aldus Herder.

Ondanks deze tegenwerking slaagden de Europese volkeren er uiteindelijk in om uit de Middeleeuwen te geraken en hun eigen volksaard te behouden. Deze *Volksgeisten* vormden in Herders tijd nog altijd de basis van de Duitse vorstendommen. Om de eigen aard van een natie te begrijpen, was het volgens Herder nodig om terug te kijken in de geschiedenis. In de vroegste taal- en cultuuruitingen van volkeren was hun zuivere oorsprong te vinden. Zo konden historici uit elk Europees land ontdekken wie zij waren geweest, en waar de toekomst heen zou gaan (Mathijsen 2013, 302-303). Schrijvers hadden een soortgelijke taak. Zij moesten zich niet langer laten inspireren door Klassieke auteurs als Homerus, die een idee van Europese universaliteit representeerden, maar zich juist verdiepen in hun eigen cultuur:

Echte literatuur moest verankerd zijn in het eigene van volk, gezongen worden door het volk, geschreven worden in de taal van het volk. En als dat zo was, dan leidde het onderzoek noodzakelijk naar de Middeleeuwen, naar de tijd waarin alle volkeren en talen hun oorsprong hadden, waarin alle moderne Europese culturen hun eigenheid hadden ontwikkeld en vormgegeven. (Raedts 2011, 233)

Naast de algemene belangstelling voor de Middeleeuwen die Raedts constateerde, zien we bij Herder ook de wortels van de extreemrechtse interpretaties van de Middeleeuwen. Hij gaat immers uit van onoverbrugbare verschillen tussen verschillende volkeren. Met kennis van de manier waarop het nationalisme zou ontwikkelen, is het ongemakkelijk om te lezen dat hij Joden beschrijft als 'eine parasitische Pflanze auf den Stämmen anderer Nationen' (Herder 1792, 114). Toch moet worden benadrukt dat Herder geen racistische motieven had toen hij zijn theorieën over de Germaanse *Volksgeist* opschreef. Hoewel zijn ideeën later van invloed zijn geweest op extreemrechtse denkers (bv. Baudet 2012, 87-89), verzette Herder zich juist openlijk tegen culturele hiërarchieën. Omdat alle volkeren een unieke aard bezaten, was het onmogelijk om de ene cultuur boven de andere te plaatsen. Ondanks zijn opmerkingen over de onmogelijkheid van Joodse integratie, was hij (voor zijn tijd) geen groot antisemiet. Hij schreef met bewondering over de oude Hebreeuwse tradities, en sprak zich streng uit over de manier waarop zij werden behandeld door de Duitse overheden.

Herder was immens populair in zijn tijd. Zijn fascinatie voor de Middeleeuwen werd dan ook snel opgepakt door andere denkers. In zijn anti-Verlichtingsmanifest *Christenheit oder Europa* (1799), ontwikkelde de Duitse auteur Novalis (1772-1801) bijvoorbeeld een verlangen naar de katholieke

hegemonie die tijdens de Europese Middeleeuwen had geheerst. Onder de heerschappij van de Paus hadden geloof en liefde hoogtij gevierd, totdat in de vroegmoderne tijd de steden en universiteiten opkwamen. Steeds meer werden hebzucht naar geld en kennis de belangrijkste motieven. De Reformatie had de onderlinge haat vervolgens versterkt. Alleen door – zo nodig met geweld – terug te keren naar het Middeleeuwse christendom kon er weer vrede heersen (Raedts 2011, 94-96). Een soortgelijk betoog vinden we in het werk van Friedrich Schlegel, een vriend van Novalis. Ook hij zag in het Middeleeuwse christendom een tijdperk van harmonie. Het Romeinse Rijk had gepoogd ditzelfde te bereiken, maar de polytheïstische staatsvorm, die te veel lokale tradities toestond, kon er nooit in slagen om van de onderworpen volkeren een eenheid te maken. In zijn betoog verweeft Schlegel de verscheidenheid aan natiestaten waar Herder naar verlangde met de christelijke universaliteit van Novalis: de Paus moest weer de allerhoogste macht worden in Europa, zodat iedereen in vrijheid kon leven onder de gelijkheid van het katholicisme (Van Kesteren 2004, 205-247; Raedts 2011, 98-101, 166).

Tot nu toe heb ik alleen theoretici genoemd die een voorliefde voor de Middeleeuwen koesterden. Het duurde echter niet lang voordat hun passies ook oversloegen naar de rest van de samenleving. Binnen de literatuur won de Middeleeuwen steeds meer aan populariteit – onder andere te zien in de opgetekende volksverhalen van de gebroeders Grimm en Walter Scotts immens populaire roman *Ivanhoe* (1819). Voor de Romantici, die in het verleden een ontsnapping zochten voor het kille, rationale heden, waren de Middeleeuwen een uitermate geschikt toevluchtsoord. Het meest treffend is dit gevat door de dichter Heinrich Heine:

Was war aber die romantische Schule in Deutschland? Sie war nichts anders als die Wiedererweckung der Poesie des Mittelalters, wie sie sich in dessen Liedern, Bild- und Bauwerken, in Kunst und Leben, manifestirt hatte. (Heine 1836, 7)

Ten slotte kon ook de politiek niet ontsnappen aan de Middeleeuwen. Vijf jaar nadat Schlegel zijn colleges hield over de harmonie van de Middeleeuwen, kwam de heerschappij van Napoleon ten einde. Het veroorzaakte een scheuring in de politieke indeling van Europa. De Franse Revolutie en de twintig jaar aan oorlogen die daarop volgden, hadden in het teken gestaan van universaliteit. Toen Napoleon Europa veroverde, had hij zichzelf beschouwd als de opvolger van Julius Caesar (Raedts 2011, 99). Na zijn nederlaag ontstond een afkeer tegen zulke kosmopolitische ambities. Alleen door een evenwicht te creëren van verschillende natiestaten kon de orde worden behouden in Europa. De Middeleeuwen dienden als een voorbeeld hiervoor (Raedts 2011, 169-173).

Dit evenwicht kon alleen worden bereikt als volkeren zich daadwerkelijk onderdeel voelden van hun natie. De eerste decennia van de negentiende eeuw stonden in het teken van *nation building*. Elk volk moest zijn eigen cultuur, taal en geschiedenis hebben zodat iedereen zich kon beschouwen als een burger van een geconstrueerd vaderland – een ‘imagined community’ om met Benedict Anderson

te spreken (2006 [1983]). De toegang tot onderwijs werd verbreed, zodat alle lagen van de bevolking voortaan kennis maakten met hun vaderlandse geschiedenis en literatuur. De Vlaamse overheid liet bijvoorbeeld een schooleditie maken van *Van den vos Reynaerde*, waar ik in mijn volgende hoofdstuk verder op in zal gaan. Door de toename van alfabetisering kon men in aanraking komen met de historische romans. Zo werd Herders oproep langzaam de werkelijkheid: door zich bewust te worden van de lange geschiedenis van het volk, ontwikkelde zich in elk land steeds meer een *Volksgeist*.

Aan het einde van de negentiende eeuw was geschiedenis een vanzelfsprekend onderdeel van de maatschappij geworden, en met de maatschappelijke veranderingen van de vroege twintigste eeuw werden de Middeleeuwen alleen maar relevanter. Raedts geeft een indruk van de brede aantrekkingskracht die de Middeleeuwen genoten onder allerlei politieke groeperingen:

Toen na de Eerste Wereldoorlog het kapotte en versplinterde Europa opnieuw moest worden opgebouwd kon het herderiaanse ideaal van de Middeleeuwen als de tijd van gesloten, hechte gemeenschappen, diep geworteld in de traditie en samengebonden door een sterk geloof, als tijd van kinderlijkheid en afhankelijkheid, van gehoorzaamheid, opofferingsgezindheid en discipline, als tijd van gevoel, intuïtie en primitief geweld, tot het instrument bij uitstek worden van radicale politiek en van sociale hervormers van links en rechts die de gemeenschap stelden boven het individu, die volgzzaamheid verkozen boven de verantwoordelijkheid en die liever een beroep deden op instincten en driften dan op het kritische verstand. (Raedts 2011, 349)

Aan het einde van dit hoofdstuk zal ik komen te spreken over de 'radicale politiek' die zich de Middeleeuwen ging toe-eigenen. Voordat ik uiteenzet hoe het fascisme zich verhoudt tot heden en verleden, wil ik eerst kijken naar een uitzondering binnen de opleving van de Middeleeuwen.

'de grondslagen [...] voor hetgeen wij als natie nog zijn' De Nederlandse *Volksgeist* als uitzondering

Het is veelzeggend dat ik, in de zeshonderd jaar aan mediëvalisme die ik nu heb besproken, nog geen enkele Nederlandse intellectueel heb genoemd. Anders dan de landen om ons heen, had Nederland tijdens de negentiende eeuw namelijk maar een zeer beperkte opleving van de Middeleeuwen. Raedts noemt zijn hoofdstuk over de Nederland niet voor niets 'Uitzondering'. Hier zijn twee belangrijke redenen voor.

Ten eerste speelde religie een belangrijke rol in de kijk op de Middeleeuwen. De nostalgie die Novalis en Schlegel naar de pauselijke hegemonie hadden, zal in Nederland minder hebben aangeslagen. De Republiek was juist ontstaan door zich af te zetten tegen het katholieke Spanje, en na de onafhankelijkheid werd godsdienstvrijheid een van de belangrijkste waarden van het nieuwe land. De culturele elite, die hoofdzakelijk protestants was, zal eerder naar de zestiende en zeventiende eeuw hebben gekeken als het begin van hun nationale identiteit. Onder de katholieken, die nog altijd een aanzienlijk deel van de bevolking vormden, bestond wel het verlangen om een eigen identiteit te

creëren met behulp van de Middeleeuwen. Dit bleek echter lastig in de praktijk te brengen. Vrijwel alle Middeleeuwse kerken waren protestants geworden, en kloosters bestonden bijna niet meer. Bovendien waren er meer weinig katholieke intellectuelen, waardoor het tot de tweede helft van de negentiende eeuw zou duren eer zij zich succesvol wisten te emanciperen (Raedts 2011, 249-261).

Een tweede reden dat Nederland weinig aantrekkingskracht voelde van de Middeleeuwen was het gebrek aan aansprekende referentiepunten. Een van de manieren waarop overheden in de negentiende eeuw een nationaal besef probeerden aan te wakkeren is door een 'oertekst' aan te wijzen die symbool kon staan voor de *Volksgesit* van een natie. Historici gingen massaal op zoek naar oude manuscripten die deze functie konden krijgen (Mathijzen, 296-300). In de landen om ons heen leidde deze zoektocht al snel tot de vorming van een nationaal canon. Engeland omarmde *Beowulf* en *The Canterbury tales*, Frankrijk de *Chanson de Roland* en Duitsland het *Nibelungenlied*, dat door Schlegel tot 'de Duitse *Ilias*' werd verklaard (Mathijzen, 215).

Tijdens de periode van het Verenigd Koninkrijk (1815-1830) vond in Nederland en België eenzelfde zoektocht plaats. Stereotiepe helden als Beowulf of Roland bleken echter lastig te vinden in de Middelnederlandse literatuur. Noch was het mogelijk om de ridders uit de Karel- en Arthurromans als uniek Nederlandse figuren uit te lichten. In plaats daarvan werd een oertekst gezocht in andere genres. Schrijvers als Jacob van Maerlant en Melis Stoke konden dienen als intellectuele helden die aan de wieg hadden gestaan van de Nederlandse cultuur (Mathijzen 2013, 217-218). Door op een verleden terug te grijpen, kon de Nederlandse overheid een gezamenlijke identiteit creëren voor de Nederlanders en Belgen, die sinds de Opstand verschillende wegen waren ingeslagen.

Dit werd echter problematisch na 1830, toen België zich afscheidde van het Noorden. Voor de Vlaamse identiteit werden de Middeleeuwen vervolgens alleen maar belangrijker. Maerlant bleef aanzien genieten, en de eigentijdse berijming die Jan Frans Willems van de *Reynaert* (1834) maakte zorgde voor een ongekennde populariteit van de rebelse vos (Mathijzen 2013, 298-300). De rol die *Reynaert* in de Vlaamse cultuur en volksaard bleef spelen, zal ik later uiteenzetten tijdens mijn analyse van Robert van Genechtens antisemitische vervolg. Ook de romantisering van de Guldensporenslag, die uitgebreider ter sprake zal komen in mijn analyse van Schild en Vrienden, vindt zijn oorsprong in diezelfde tijd: in Hendrik Conscience's *De Leeuw van Vlaenderen* (1838) kon ieder geletterde Vlaming meemaken hoe de Vlaamse boeren de Franse onderdrukker hadden verslagen.

In Nederland ontstond een tegenovergestelde reactie. In de afscheiding van België zagen de Nederlanders een herhaling van de Opstand, toen katholicisme en protestantisme ook tot een breuk hadden geleid tussen de twee landen. De Middeleeuwen, waarin Noord en Zuid niet gescheiden waren, konden niet langer dienen als een geschikt referentiepunt (Mathijzen 2013, 217). Immers waren het toen juist de Zuidelijke Nederlanden waar het economisch en cultureel zwaartepunt had

gelegen. Een eigen equivalent van de *Reynaert* hadden Holland en Gelre nooit voortgebracht, en Stoke bleek niet de aantrekkingskracht te hebben die Maerlant in België bezat.

In plaats daarvan besloten historici en auteurs hun oorsprong te vinden in de zestiende en zeventiende eeuw. In die 'Gouden Eeuw' had Nederland zijn hoogtepunt gekend: economisch kon geen buurland wederijven met de Republiek, en militair was het kleine landje erin geslaagd om het grootse Spaanse Rijk te weerstaan – iets dat België nooit gelukt was. De historische voorbeelden die tijdens de Middeleeuwen ontbraken, waren in de Republiek in groten getalen aanwezig. Willem van Oranje, Rembrandt van Rijn en Joost van den Vondel waren figuren die ook in het negentiende-eeuwse heden tot de verbeelding spraken. Vondels *Gijsbrecht van Aemstel*, met zijn focus op vaderlandsliefde en huwelijkstrouw, werd de nationale tekst van Nederland (Mathijssen 2013, 219-220).⁵

Een tekenend voorbeeld van de uiteenlopende behandeling van het verleden is te vinden in de vele standbeelden die in de negentiende eeuw werden neergezet om een nationaal gevoel aan te wakkeren. In België verwijzen deze in grote getalen naar de Middeleeuwen: opstandleiders Jan Breydel en Pieter de Coninck in Brugge, Karel de Grote in Luik, Jacob van Maerlant in Damme, Godfried van Bouillon in Brussels, enzovoort (Leerssen 2011, 93). Nederland heeft daarentegen welgeteld één groot negentiende-eeuws standbeeld van een Middeleeuws figuur: Laurens Janszoon Coster op de Grote Markt in Haarlem – een wellicht niet-bestaand figuur die in de laatste jaren van de Middeleeuwen leefde en een uitvinding deed die sterk met de vroegmoderne tijd wordt geassocieerd (Dlabačová 2022).

Hoe groot de culturele afkeer tegen de Middeleeuwen was, blijkt wel uit het de recensies die literatuurcriticus en filosoof R.C. Bakhuizen van den Brink in *De Gids* schreef.⁶ In de allereerste jaargang (1841) recenseerde hij Jacob van Lenneps *De roos van Dekema*, dat zich afspeelt tijdens de oorlog tussen Willem IV en de Friesen (1340). Een van de belangrijkste taken van de schrijver van een historische roman is volgens hem om te 'regtvaardigen, waarom hij dien toestand en dat tijdperk koos' (334). Hardop vraagt Bakhuizen van den Brink zich af waarom Van Lennep heeft gekozen voor de Middeleeuwen. Een echt vaderlands schrijvers zou zijn stof immers uit de Gouden Eeuw moeten halen (vgl. Mathijssen 2013, 217-218). In een recensie van E.J. Potgieters *Liedekens van Bontekoe* verwoordde Bakhuizen van den Brink vier jaar later hetzelfde sentiment: 'hetgeen uit nationale herinneringen werd opgegraven, moest vervat zijn in nationale beschouwing en voorstelling'. Vervolgens betoogt hij:

En daarom gaven wij, zoo dikwijls ons de nieuwere school eene nationale Ridderhistorie in het kleeid der Poëzij had uitgedost, in bedenking, of in die dagen onze natie zoo ontwikkeld, zoo

⁵ Zoals Mathijssen opmerkt slaagden Nederland er toch niet helemaal in om afstand te nemen van de Middeleeuwen. De *Gijsbrecht* speelde zich immers af in de vroege veertiende eeuw, en Vondel baseerde zijn verhaal op kronieken uit die tijd.

⁶ Voor een uitgebreide analyse van de antipathie van *De gids* jegens historische romans over de Middeleeuwen, zie Miltenburg 1991, 119-154.

krachtvol was, dat wij daaruit den heerlijken roem, waartoe zij zich later verhief, konden verklaren? Luidde het antwoord: neen, dan behoefden wij niet verder te vragen, of de gedenkstukken van de dagen, welke de Schrijver tot zijn onderwerp koos, sprekend en treffend genoeg waren, om hem bij zijnen arbeid te bezielen. Wij waren zeker, dat hij zijn meesten pronk van vreemden zou moeten leenen. Een groot tijdvak immers heeft zijne eigene spraak, zijne eigene Poëzij, om zijne grootheid te verkondigen. (Bakhuizen van den Brink 1841, 461).

Dit tijdvak, 'waarin onze voorvaders den Roem als ware het overrompelden, en de grondslagen legden voor hetgeen wij als natie nog zijn', kan volgens Bakhuizen van den Brink gevonden worden in 'het einde der zestiende en de grootste helft der zeventiende eeuw' (462, vgl. Miltenburg 1991, 121-122; Raedts 2011, 228).

Zoals de Middeleeuwen in de landen om ons heen een onmisbaar deel van de nationale geschiedenis werden, zo bleef de Gouden Eeuw populair in Nederland. Een late poging om een uniek Nederlandse oertekst te maken in de vorm van het *Oera linda-boek* bleek onsuccesvol. Zelfs in de twintigste eeuw zag Johan Huizinga – wellicht de meest invloedrijke mediëvist uit de Nederlandse geschiedenis – nog altijd geen continuïteit tussen de Bourgondische Nederlanden en het Nederland van zijn eigen tijd (Bummel (ed.) 1948, 277). Het is toepasselijk dat Huizinga's laatste grote historische studie niet handelt over de Middeleeuwen, maar over de eeuw die hij zelf beschouwde als de kribbe van zijn vaderland: *Nederland's beschaving in de zeventiende eeuw* (1941).

In mijn analyses van het wetenschappelijk oeuvre van Jan de Vries en de politieke retoriek van Forum zal ik demonstreren hoe dit 'renaissanceïsme' nog altijd aanwezig is in Nederland. Eerst is het echter nodig om uiteen te zetten hoe het gedachtegoed van Herder steeds radicalere vormen ging aannemen.

Over nut en nadeel van de Middeleeuwen voor het leven Mediëvalisme onder het fascisme

Zoals eerder opgemerkt hadden Herders theorieën over de *Volksgesit* geen racistische bedoelingen. Hoewel ons huidige idee van de multiculturele samenleving onverenigbaar zou zijn met zijn idee van de natiestaat, beschouwde hij het Duitse volk niet als het superieure ras. Naarmate de populariteit van de Middeleeuwen wijdverspreider raakte, gingen er echter stemmen op om het tijdperk wel op die manier te interpreteren. In 1864 schreef de Britse hoogleraar Geschiedenis Charles Kingsley *The Roman and the Teuton*. Hierin beschrijft hij de Laatantieke strijd tussen de Romeinen en Germanen, die via het Huis van Hannover de directe voorouders zouden zijn van koningin Victoria. Net als eerdere bewonderaars van de Germanen, schrijft hij passievol over hun vitale en jeugdige aard. Anders dan die bewonderaars, zijn er echter raciaal-etnische boventonen in zijn werk. Herder beschouwde de geschiedenis als een constante vooruitgang. Volgens hem ging niet elk volk even snel door alle ontwikkelingsstadia heen. De oorspronkelijk Amerikaanse volkeren zaten bijvoorbeeld nog op het

niveau waarop de Germanen rond het begin van onze jaartelling hadden gezeten. Als zij zich vrij hadden kunnen ontwikkelen, zouden echter ook zij op dit gemoderniseerde punt aankomen. Kingsley was er daarentegen van overtuigd dat de Germanen van nature superieur waren aan andere volkeren. De decimering van de Amerikaanse volkeren was een onvermijdelijk gevolg van hun contact met de sterkere Europeanen, en Groot-Brittannië had bijvoorbeeld het recht om over India te heersen (Raedts 2011, 315-317).

Vanaf de jaren zeventig van de negentiende eeuw werden deze raciale interpretaties van de Middeleeuwen steeds meer gemeengoed. Absillis beschouwt de Britse Prerafaëlieten en de mediëvistische opera's van Richard Wagner als een keerpunt in de artistieke interpretatie van de Middeleeuwen. Waar het oeuvre van bijvoorbeeld Hendrik Conscience symbool had gestaan voor ruimdenkendheid en openheid, zag Wagner de ridder als een verdediger van het pure christendom (Absillis 2021a, 103-105). Hoe handig de Middeleeuwen konden dienen als een manier om 'vreemde smetten' uit te schakelen, bleek in de antisemitische incidenten die zich aan het einde van de eeuw in Frankrijk afspeelden. In 1886 publiceerde Édouard Drumont – die later een belangrijke rol zou spelen in de Dreyfus-affaire – zijn rabiaat antisemitische boek *La France juive*. Hierin werd het Middeleeuwse Frankrijk neergezet als een tijdperk van zuiverheid, die sindsdien meermaals werd geïnfiltreerd door het Jodendom. In de Franse pers werd Drumont vervolgens neergezet als een ridder die Frankrijk beschermde tegen zijn vijanden (Morowitz 1997).

Het zal weinig verbazing wekken dat deze interpretatie van de Middeleeuwen zijn hoogtijdagen beleefde in Nazi-Duitsland. De invloedrijke historicus en politiek denker Roger Griffin betoogt dat er twee noodzakelijke voorwaarden zijn binnen nationaalsocialistische bewegingen (Griffin 1991, 32-39). Enerzijds moet er sprake zijn van een zogenoemde 'palengenetic myth', een centraal idee van hernieuwing of wedergeboorte. Fascistische partijen schetsen hun eigen tijd als een tijd van verval. Ze spreken een electoraat aan dat het vertrouwen heeft verloren in de traditionele instituties en beloven hen een nieuwe orde die met geweld moet worden opgebouwd. Het fascisme is dus nooit volledig reactionair (Hitler bouwde immers ook Volkswagens en autobahnen), maar het is essentieel dat er een glorieus verleden is waarop teruggekeken wordt als een tijdperk van orde en zuiverheid.

Palengenese is op zichzelf echter geen noodzakelijke voorwaarde voor het fascisme. Het centrale idee van de Renaissance ging immers evenzeer uit van een glorieus verleden dat moest worden herontdekt, en het christendom is gebaseerd op het idee dat Christus terug zal keren om rechtvaardigheid te brengen. Naast een verlangen naar hergeboorte, moeten fascistische groeperingen volgens Griffin ook een ultranationalistische ideologie uitdragen. Fascistische regimes zien hun natie als:

a 'higher' racial, historical, spiritual or organic reality which embraces all the members of the ethical community who belong to it. Such a community is regarded by its protagonists as a

natural order which can be contaminated by miscegenation and immigration, by the anarchic, unpatriotic mentality encouraged by liberal individualism, internationalist socialism, and by any number of 'alien' forces allegedly unleashed by 'modern' society, for example the rise of the 'masses', the decay of moral values, the 'levelling' of society, cosmopolitanism, feminism, and consumerism. (Griffin 1991, 37)

Samen vormen deze twee voorwaarden een 'palengenetic ultra-nationalism', die volgens Griffin een noodzakelijke voorwaarde is voor fascistische regimes. Uit deze combinatie – enerzijds de nostalgie naar een mythisch verleden en anderzijds het verheerlijken van het eigen volk – vloeit ook de fascinatie die mijn casussen met het verleden hebben. In Mussolini's Italië leidde dit tot een vergaande romantisering van de Romeinse tijd. In het geval van Hitlers Duitsland – en andere landen die niet tot de Oudheid konden worden teruggeleid – werd naar de Middeleeuwen gekeken als een glorieuze verleden als voorbeeld voor de toekomst. Zowel Mussolini's Italië als Hitlers Duitsland 'set out to forge a mythic link between the present generation and a glorious stage in the past (the Roman Empire, pristine age of the Aryans) to enable the "eternal values" to live once more in the new order. Both regimes thus held a cyclic vision of historical time and intended their revolutions to inaugurate a new era of national greatness.' (Griffin 2008, 106).

Toen Hitler aan zijn veroveringen begon, kwam het medievalisme meteen op de voorgrond te staan. Door Duitsland als het Derde Rijk aan te duiden, creëerden de Nazi's een directe continuïteit tussen de tijd van Karel de Grote en hun eigen tijd. Binnen de partijpropaganda van de NSDAP bleef dit een grote rol spelen. Heinrich Himmler richtte in 1935 bijvoorbeeld de *Ahnenerbe* op, een wetenschappelijk bureau dat als taak had om te bewijzen dat de Duitsers afstamden van een oud Arisch ras. Zelf was Himmler gefascineerd door Heinrich der Vogler, de Saxische hertog die in 919 de eerste koning van Duitsland was geworden (Diebold 2019).

Dat wil echter niet zeggen dat er in het fascisme geen variatie was. Ook daarbinnen bestonden verschillende opvattingen over de relatie tussen heden en verleden. In het volgende hoofdstuk analyseer ik twee casussen die laten zien hoe fascistische interpretaties van de Middeleeuwen uiteen konden lopen. In Van Genechtens vervolg op de *Reynaert* zien we een typische romantisering van de Middeleeuwen als een etnisch zuiver tijdperk, dat beschermd moet worden tegen invloeden van buitenaf. In het wetenschappelijke oeuvre van Jan de Vries zien we daarentegen een standpunt dat sterk afwijkt van de verering van de Germaanse *Volksgeist*.

‘Een leelijk lomp soort te midden van deze dietsche pracht’

Robert van Genechtens *Reynaert* als oertekst voor een Groot-Nederland

In zowel het populaire als het academische discours staat Reynaert de vos bekend als een symbool van rebellie en anti-autoritarisme (Van Oostrom 1984, 28). Anders dan de Arthur- of Karelepiek, waarin de heerschappij van een wijze en vechtlustige leider vanzelfsprekend wordt geacht, is *Van den vos Reynaerde* een ondermijning van de feodale orde. De heersende klasse blijkt in de eerste plaats uit te zijn op eigen financieel gewin, wat door de anarchistische Reynaert wordt gebruikt om wanorde te creëren in het rijk van koning Nobel. Niet voor niets betoogde W.J.A. Jonckbloet dat ‘door het geheele gedicht, zoal geen democratische, dan toch een anti-feodale, een nieuwere geest waart’ (1888, 388).

Daarom is het des te vreemder dat de van oorsprong Vlaamse Robert van Genechten in 1941 juist voor Reynaert koos als een boegbeeld van het fascisme. In zijn *Van den Vos Reynaerde. Ruwaard* [landvoogd, GvdP] *Boudewijn en Jodocus* wordt het dierenrijk na de dood van koning Nobel bezocht door Jodocus de neushoorn, een overduidelijk Joods stereotype. Hij belooft vrijheid en rijkdom aan de dieren als zij hem en zijn belastingheffende soortgenoten het land laten leiden. De rassenvermenging die uit deze radicale gelijkheid voortkomt wordt geportretteerd als het absolute nachtmerriescenario van het fascisme:

Zij waren nu ware broeders geworden en paarden onder elkander. De stier en de geit, de haas en de visch, de fret en het everzwijn en daardoor erkenden zij zichzelf en elkander niet en zij verwarden zich in elkanders namen en gewoonten en zij vraten hun eigen kinderen, die zij niet meer herkenden (Van Genechten 1941b, 34).

Uiteindelijk is het Reynaert die helpt om de natuurlijke orde te herstellen. Hij misleidt Jodocus zodat Lionel, de zoon van Nobel, het land kan binnenvallen en zijn rechtmatige heerschappij kan opeisen. Het boek eindigt met een nieuwe streek: terwijl Lionel wordt binnengehaald, ziet Reynaert kans om een kip dood te bijten. Ook hij moet zijn natuurlijke aard volgen.

Van Genechtens tekst kwam onder de aandacht van een modern publiek toen Frits van Oostrom erover schreef in het allereerste nummer van *Literatuur* (1984). Sindsdien is er een klein aantal artikelen gewijd aan het boek⁷ – plus een aantal aan de animatieverfilming.⁸ Deze houden het echter allemaal bij een samenvatting of historische contextualisering van de tekst. Een diepgaandere analyse op tekstniveau is vooralsnog uitgebleven.

⁷ Gielen 1998; Janssens & Van Daele 2001, 251-259; Groeneveld 2008.

⁸ Barten & Groeneveld 1994; Barten 2011.

In dit hoofdstuk zal ik een close-reading toepassen op *Van den Vos Reynaerde. Ruwaard Boudewijn en Jodocus*. Vooral uit het herhaaldelijke gebruik van geografische namen en de verwijzingen naar taal volgt een sterk Herderiaans idee van volkszuiverheid. Voordat ik toekom aan mijn analyse, zal ik eerst een historische overzicht geven van de manier waarop de *Reynaert* sinds de vroege negentiende eeuw gebruikt is om commentaar te leveren op eigentijdse politieke kwesties. Van Genechten blijkt lang niet de enige die in *Reynaert* een nationaal symbool zag. Hierop volgt een korte biografie Van Genechten. De sympathieën die hij al vroeg ontwikkelde voor het Vlaams-nationalisme en zijn levenslange verlangen naar een 'Groot-Nederland' kunnen onmogelijk los worden gezien van zijn keuze om juist de *Reynaert* te bewerken. Dit is tevens de reden dat ik Van Genechten in mijn bredere betoog behandel als een beoefenaar van het Belgische mediëvalisme, ondanks de lange tijd die hij in Nederland verbleef. Uiteindelijk zal ik betogen dat Van Genechten aansluit bij de nationalistische interpretaties van eerdere *Reynaert*-bewerkingen, maar het doelpubliek tegelijkertijd uitbreidt. Zijn *Reynaert* is niet alleen gericht aan Vlaanderen, maar dient als een oertekst voor een herenigd Groot-Nederland, waarin Nederland en Vlaanderen opgaan in een Diets rijk.

Reynaert in dienst van *nation building*

Reynaert de vos is nooit lang weggeweest uit de Nederlandstalige literatuurgeschiedenis. In de late-veertiende of vroeg-vijftiende eeuw verscheen *Reynaerts historie*, tegelijkertijd een adaptatie van en een vervolg op het dertiende-eeuwse origineel. Na de uitvinding van de drukpers belandde het verhaal tientallen keren op de drukpers als goedkoop volksboek (Wackers 1989, 84). Zo bleven de streken van *Reynaert* tot 1800 bekend onder brede lagen van de bevolking.

Hoewel de *Reynaert* altijd in het collectieve geheugen was blijven hangen, had het verhaal niet de nationale status die het tegenwoordig heeft. In andere landen was men al eerder begonnen om *Reynaert* in te zetten vanuit nationalistische motieven. Zo publiceerde Johann Wolfgang von Goethe in 1794 *Reineke Fuchs*, een adaptatie van de Duitse vertaling van het Nederlandse volksboek waarmee hij probeerde om een nationale fabeltraditie op te zetten (Leerssen 2011, 28). De eerste Nederlandse interesse voor het verhaal volgde een aantal jaren later. In 1800 publiceerde Hendrik van Wyn *De historische en letterkundige avondstonden*. Het boek is een beschouwing van de Nederlandse, historische letterkunde in de vorm van een dialoog tussen ene Volkhart, Aleide en Reinout. Vanuit een medievalistisch perspectief is de tekst in zijn geheel erg interessant door de verschillende visies op de Middeleeuwen: waar Volkhart gefascineerd is door de tijdgeest die uit de Middelnederlandse literatuur spreekt, doet de gegoede Aleide die in zijn geheel af als kinderliteratuur. Voor mijn onderzoek is het boek vooral interessant door de twee lange fragmenten die Volkhart besluit aan te halen. Deze zijn afkomstig uit de *Karel ende Elegast* en '*Reintje de vos*', die volgens Volkhart een

meesterwerk is. Hiermee is Van Wyn de eerste die deze teksten van goedkope volkslectuur tot canonieke literatuur opwaardeert (Wackers 1998, 83; Leerssen 2011, 25-28).

Van Wyns boek veroorzaakte niet direct schokgolven binnen de Nederlandse literatuurbeschuwing. Het bleek wel invloedrijk toen het tien jaar later de aandacht trok van de jonge Jacob Grimm, de volksverhalenverzamelaar die een van de grondleggers van de wijdverspreide belangstelling van de Middeleeuwen zou worden. Hij nam – in eerste instantie direct, toen een antwoord uitbleef via de Leidse rechtsgeleerde Hendrik Willem Tydeman – contact op met Van Wyn. Met hun hulp zou Grimm in de daaropvolgende jaren een aantal pogingen doen om een grootschaliger samenwerkingsproject op te zetten tussen Duitse en Nederlandse filologen. Vlaanderen was, als grensgebied tussen het Germaanse en Franse taalgebied, volgens hem essentieel geweest in de verspreiding van de *Reynaert*. De ambitie bleek te hoopvol (Leerssen 2011, 28-41).

In de jaren daarna bleef Grimms onderzoek naar een Duitse *Reynaert*-traditie wel gestaag doorgaan. Betekenisvol voor mijn onderzoek is hoe de *Reynaert*-cyclus hierbij een steeds nationalistischer rol ging vervullen. Voor Van Wyn was de tekst in de eerste plaats een middel geweest om inzicht te krijgen in het verleden van de Nederlandse taal en volksaard. Grimm zette de *Reynaert* daarentegen in om de grootsheid van de Duitse cultuur te demonstreren. Hij fulmineerde tegen de klassieke visie dat de *Reynaert* afkomstig was uit de Franse traditie. Uit verschillende aanwijzingen zou immers blijken dat het verhaal eigenlijk van Germaanse origine was (Leerssen 2011, 41-44, 105-112). Literatuurhistoricus Joep Leerssen beschouwt deze etnisch-geografische blik op literatuur als typerend voor Grimms tijd. Beïnvloed door Herder en de gelijkgestemde denkers die ik in mijn vorige hoofdstuk heb besproken, gingen taal- en literatuurwetenschappers hun vakgebied steeds antropologisch bestuderen. Zij zagen het als hun taak om de oeroude Duitse cultuur te promoten en die af te zetten tegen de Romaanse. Het hebben van een nationaal epos was hierbij essentieel (Leerssen 2011, 109-112).

Zoals ik uiteen heb gezet in het vorige hoofdstuk, stegen de Middeleeuwen sterk in aanzien na de Belgische afscheiding van 1830. Tijdens de jaren van het Verenigd Koninkrijk was het vooral Maerlant geweest die tot nationaal symbool werd verheven, wegens een gebrek aan iconische helden in de literatuur. Na de Belgische afscheiding ging Grimms oproep tot een Nederlandstalige *Reynaert*-studie toch in vervulling. Een aantal jaren later kocht de Belgische overheid een nieuwgevonden manuscript van *Van den vos Reynaerde* (tegenwoordig bekend als het Brusselse Handschrift). Deze werd vervolgens in bruikleen gegeven aan Jan Frans Willems (1793-1846), een Gentse bibliothecaris die tegenwoordig bekend staat als de ‘vader van de Vlaamse Beweging’ (De Smedt 1992). De

eigentijdse berijming die hij maakte kwam uit in 1834 en werd meteen lovend ontvangen.⁹ In de jaren erna volgde Willems de populariserende berijming op met een specialisteneditie van *Reynaerts historie* en een schooleditie; in 1856 publiceerde W.J.A. Jonckbloet een wetenschappelijke editie van *Van den vos Reynaerde* (Mathijsen 2013, 298-299).

Door het werk van Willems en Jonckbloet groeide de *Reynaert* gelijktijdig uit tot een oertekst van Nederland en België, zij het op een unieke manier (Leerssen 2011, 112-125). Anders dan bijvoorbeeld Siegfried in het *Nibelungenlied* of Roland in het *Chanson de Roland*, is Reynaert geen heldhaftige ridder die het belang van de koning dient. De vos liegt, steelt en bedriegt zich door het verhaal heen. Zijn minachting voor het gezag maakt hem tot het tegenovergestelde van een figuur die men als een nationaal voorbeeld zou willen. Toch waren het juist deze eigenschappen die Reynaert zo aantrekkelijk maakte. Jonckbloet noemde de democratische, subversieve spotlust van de tekst bijvoorbeeld typerend voor het Nederlandse volkskarakter (Jonckbloet 1888, 361-390). Voor de Vlamingen was deze thematiek nog aansprekender. Vier jaar voor het verschijnen van Willems' editie hadden zij zich losgevochten van de heerschappij van koning Willem I. Twee decennia daarvoor hadden de Belgische gewesten nog onder Napoleons bewind gestaan, en de eeuwen daarvoor werd het overheerst door de Spanjaarden. Het was in de Middeleeuwen geweest dat de Belgische vorstendommen volledige vrijheid had gekend, toen de graafschappen en hertogdommen erin slaagden om de Franse koning buiten de grenzen te houden. Het eeuwenlange verlangen naar vrijheid, en de diepe afkeer hun de overheersers, maakten Reynaerts anti-autoritarisme herkenbaar voor België. In zijn listen kon de nationale identiteit gevonden worden (Leerssen 2011, 112-119; Mathijsen 2013, 298-299).

Voor een deel was de functie van de *Reynaert* als oertekst impliciet: door het volk op te voeden met een gedeelde geschiedenis, taal en literatuur, kon de Belgische overheid het land tot een 'imagined community' maken. We zagen eerder bij Grimm dat oerteksten een explicieter nationalistisch doel konden dienen. Ook in de eerste Nederlandstalige edities van de *Reynaert* speelde dit een rol. In de inleiding op zijn herrijming interpreteerde Jan Frans Willems de originele *Reynaert* aan de hand van de strijd tussen de lagere klasse en de adel. Hij zag het verhaal als een allegorie op de twaalfde-eeuwse boerentwisten in West-Vlaanderen, die uiteindelijk leidde tot een oorlog tussen de 'Blaeuwvoeters' en 'Isegrims' (Willems 1836, xxi-xxiv).

Tegelijkertijd spreekt er tweedracht uit Willems' editie. Hoewel Reynaerts aard representatief kan zijn voor België als geheel, representeert zijn taal alleen die van Vlaanderen. De helft van de geletterde Belgen kon Willems' editie niet lezen. Opvallend is ook dat het juist Willems was die de taak

⁹ Willems' editie is een hybride uitgave waarin het reeds bekende Comburgse handschrift en het nieuwe Brusselse handschrift werden verweven.

kreeg een editie van de *Reynaert* te maken. Op het moment dat hij aan zijn werk begon zat hij nog in het provinciestedje Eeklo, omdat hij tijdens de Belgische Revolutie de kant van de Nederlanders had gekozen. Zijn liefde voor de Nederlandse taal komt naar voren in de inleiding. Met uitzondering van Dantes *La divina comedia*, beschouwt Willems de *Reynaert* als het beste gedicht dat de Europese Middeleeuwen hebben voortgebracht. Dat het gedicht in België amper bekend is, is volgens Willems een schande, die zo snel mogelijk verholpen moet worden (Willems 1934, x-xii). Juist een gedicht in het Vlaams kan immers bijdragen aan het 'doen herleven van eene zoo dierbare tael, in een' tyd waerop ons land van zooveel franschen uitschot wordt overstroomd!' (Willems 1834, xii-xiii).

Door het commerciële succes van Willems' en de verschillende edities die erop volgden duurde het niet lang voordat de *Reynaert* een deel van de Vlaamse erfenis werd. Vooral de schooleditie uit 1839 zou van invloed zijn op generaties Vlamingen. De taal en de structuur van Willems' editie werden verduidelijkt, terwijl aanstootgevende passages werden gekuist en de morele lessen er dik bovenop werden gelegd (Van Daele 1996). De Vlaams-nationalistische boodschap bleef ondertussen behouden, blijkt ook uit Willems' inleiding op de tweede druk: 'Moge deze uitgave by het opkomend geslacht den lust doen ontstaen, om onze schoone moedertael (die God ons ter verwaerloozing niet geschonken heeft) al meer en meer te beoefenen en uit te breiden!' (Willems 1858, viii). Willems' wens zou worden vervuld: de schooluitgave werd een aantal jaar later als voorbeeld gebruikt voor de nieuwe spelling van de Vlaamse standaardtaal (Van Daele 1996, 101).

In de decennia na Willems' en Jonckbloets edities verschenen verschillende bewerkingen van de Middeleeuwse *Reynaert*-stof. Na de eeuwwisseling vond er echter een verandering plaats in de manier van bewerken: steeds meer wordt de oorspronkelijke tekst omgevormd om een eigentijdse ideologie te dienen. Willems was nooit bepaald subtiel in zijn intenties, maar zijn Vlaams-nationalistische uitspraken beperkten zich tot de parateksten. Op verhaal- en stijlniveau was het nog altijd zijn bedoeling om de Middeleeuwse tekst zo getrouw mogelijk beschikbaar te maken voor een groot publiek. Anders is dit in bijvoorbeeld *Reineke de Vos in de Kempen* (1910) van de Jezuïtische auteur Emiel Flerackers. De roman is een aanklacht tegen de moderniteit, waarbij de dierenpersonages weinig verholde metaforen zijn voor stromingen als het liberalisme en marxisme. Thematisch en narratologisch staat het verhaal ver af van het origineel, en stilistisch doet hij weinig moeite om authentiek Middeleeuws over te komen. Ondanks zijn eigentijdse populariteit is Flerackers tegenwoordig volledig in de vergetelheid geraakt, maar zijn vrije manier van bewerken heeft navolging gevonden (Janssens & Van Daele 2001, 212-214). Met Van Genechten zou deze benadering een moreel dieptepunt bereiken. Voordat ik bij zijn adaptatie aankom, is het echter nodig om nog één literaire tussenstop te maken.

Boudewijn – die samen met *Reynaert* en *Jodocus* in Van Genechtens titel pronkt – is geen verzinsel van Van Genechten. De ezel komt niet voor in *Van den vos Reynaerde*, maar figureerde eerder

al wel in de Latijnse *Ysegrimus* en verscheen in de dertiende eeuw samen met Reynaert in de fabelreeks *Esopet*. Tevens speelt hij een kleine rol in de veertiende-eeuwse *Historie van Reynaert* (Janssens & Van Daele 2001, 216). Ik denk echter niet dat Van Genechten met dit personage specifiek naar een van de Middelnederlandse Boudewijns wilde verwijzen. Een lezing van zijn bewerking geeft nergens de indruk dat hij meer dan een oppervlakkige kennis van de *Reynaert*-overlevering bezat. Waarschijnlijker is dat hij zich met deze intertekstuele verwijzing bij een recenter werk aansloot. In 1919 publiceerde Felix Timmermans – die in de Vlaamse canon vooral bekend is door zijn streekroman *Pallieter* – een ‘dierenepos in verzen’ genaamd *Boudewijn*.¹⁰ Net als Van Genechten presenteert Timmermans zijn boek als een vervolg op de Middelnederlandse *Reynaert*, dat tegelijkertijd als een allegorie functioneert voor de politiek van zijn eigen tijd.¹¹ Timmermans’ linkse allegorie heeft de tand des tijds beter doorstaan dan die van Van Genechten: de sluwe streken van Timmermans’ *Boudewijn* dienen in de eerste plaats als een aanklacht tegen de Franstalige onderdrukking van Vlaanderen die tijdens de Eerste Wereldoorlog een dieptepunt had bereikt. De toon is echter onmiskenbaar nationalistisch. Timmermans zet zich activistisch neer door zijn publiek aan te sporen de politieke status quo omver te werpen. Door zich te presenteren als een opvolger van Timmermans, positioneert Van Genechten zich dus binnen een traditie van (Vlaams-)nationalistische *Reynaert*-adaptaties.

Robert van Genechten

Van Genechtens antisemitische bewerking van de *Reynaert* werd in 1941 gepubliceerd bij De Amsterdamsche Keurkamer, waar het na de Nederlandse vertaling van *Mein Kampf* het bestverkopende boek zou worden van het grotendeels nationaalsocialistisch fonds. Met de zojuist geschetste populariteit van de *Reynaert* in het onafhankelijke België, zal het echter geen verrassing zijn dat Robert van Genechten van oorsprong een Vlaming is. Hij werd op 25 oktober 1895 geboren in Gent. Tijdens zijn middelbare schooltijd ontwikkelde hij sympathieën voor het Vlaams activisme. In 1917 schreef hij zich in bij de Vlaamsche Hoogeschool, die door de Duitse bezetter was vernederlands en derhalve populair was onder Vlaams-nationalisten (Gielen 1998, 14). Nadat hij daar in 1918 zijn diploma haalde in Wijsbegeerte en Letteren werd hij gedwongen zijn vaderland te ontvluchten. Zijn activisme werd door de regering als te zeer pro-Duits gezien, wat hem op een gevangenisstraf van acht jaar kwam te staan als hij terug zou keren (Van Oostrom 1984, 28-29; Gielen, 14). In 1924 slaagde hij cum Laude voor zijn doctoraalexamen Rechten in Utrecht, waarna hij zich als advocaat en procureur associeerde met Anton Johan van Vessem (Gielen 1998, 14). Tevens bleef hij publiceren over de Vlaamse kwestie. Zijn verlangen voor een onafhankelijk Vlaanderen maakte daarbij steeds meer plaats

¹⁰ Ik wil Ulrike Burki bedanken voor de verwijzing naar dit boek.

¹¹ Zie Absillis 2017 voor een explicitering van Timmermans allegorie.

voor een Groot-Nederland: een natiestaat waarin het Dietse volk van Nederland en Vlaanderen verenigd zou worden (Van Oostrom 1984, 28).

Net als veel andere aanhangers van de stroming werden Van Genechten en Van Vesseem in de late jaren twintig aangetrokken tot het nationaalsocialisme. Beiden werden in 1934 lid van de NSB, waarvoor Van Vesseem een jaar later in de Eerste Kamer terecht kwam (Gielen 1998, 14). Van Genechten klom ondertussen op binnen de culturele afdelingen van de partij. Hij trad toe tot de redactie van verschillende nationaalsocialistische tijdschriften – onder andere *Nieuw Nederland*, waarin in 1937 zijn *Reynaert*-bewerking werd voorgepubliceerd. In 1938 werd hij door Mussert benoemd tot hoofd van de afdeling Vorming van de partij; en na de Duitse bezetting moest hij als hoofd van het Opvoedersgilde het onderwijs hervormen op nationaalsocialistische gronden. Tevens werd hij Procureur-Generaal bij het Vredesgerechtshof, waarvoor het zijn taak was om onder andere verzetslieden te veroordelen (Gielen 1998, 14).

Vanaf 1942 verloor Van Genechten aan aanzien binnen de partij. Hoewel hij de Nazi's als een handig hulpmiddel beschouwde in de vereniging van Nederland en België, zag hij geen plaats voor de Duitsers in zijn visie op een Groot-Nederland. Om deze reden bleef hij in 1942 afwezig bij de eedaflegging van de Nederlandse SS. Een Nederlander kon volgens hem geen eed afleggen tegenover een vreemde Führer. Na meer meningsverschillen met de bezetter werd Van Genechten uit verschillende functies gezet. Zijn benoeming tot hoogleraar Strafrecht aan de Leidse universiteit (1943) leverde hem weinig op: omdat de universiteit gesloten was, had dit louter een symbolische betekenis (Van Oostrom 1984, 29; Gielen 1998, 15). De animatieverfilming die in 1943 van zijn *Reynaert* werd gemaakt had evenzeer weinig succes. Na één voorstelling voor NSB-ambtenaren werd die nooit meer in het openbaar vertoond (Barten & Groeneveld 1991).

Na de Duitse capitulatie was Van Genechten een van de eersten die werd opgepakt wegens collaboratie. In oktober 1945 werd hij ter dood veroordeeld. Hij ging nog in cassatie maar wachtte de uitspraak niet af. Op 13 december hing hij zichzelf in zijn cel op aan het elastiek van zijn onderbroek. In zijn afscheidsbrief toonde hij spijt van het leed dat hij het Nederlandse volk had aangedaan (Van Oostrom, 29; Gielen, 15).

Van den Vos Reynaerde. Ruwaard Boudewijn en Jodocus

Het is lastig om een close-reading van een propagandatekst uit te voeren. Normaliter is de literatuurwetenschapper bezig met het belichten van verborgen lagen in een tekst. Het idee van propaganda is daarentegen dat de lezer direct doorheeft wat de ware betekenis is. Dit is niet anders voor Van Genechtens vervolg op de *Reynaert*. De tekst kan onmogelijk anders worden geïnterpreteerd dan als een fascistische bewerking van het Middelnederlandse origineel. De verschillende diersoorten worden hier gelezen door een bril van twintigste-eeuwse rassenleer. Jodocus, het overduidelijke

antisemitische stereotype, heeft de ambitie om Europa te verzwakken door de rassen met elkaar te vermengen:

‘Zolang de dieren leven naar hun eigen aard, zal men nooit het regiment van vrijheid erkennen. Het is noodig, dat wij hen van hun aard vervreemden. Maar dat moet met verstand en overleg gebeuren. Wanneer zij in hun eigen sibbe blijven, zullen wij nooit bereiken, dat zij hun weg verliezen.’ (Van Genechten 1941b, 27)¹²

De vrijheid die Jodocus belooft blijkt uiteraard een illusie: ‘Wel bestond er vrijheid, maar het was toch duidelijk, dat men deze vrijheid niet kon toestaan aan diegenen, die Jodocus, aan wien deze vrijheid te danken was, niet wilden loven.’ (69). Deze uitspraken verschillen amper van wat Van Genechten in dezelfde tijd in zijn non-fictionele werk schreef:

In het bijzonder zal er voor gewaakt moeten worden, dat dat zij [de Joden, GvdP] zich niet op het laatste oogenblik nog zoo veel zullen vermengen met Nederlanders, om zich daardoor voor toekomstige maatregelen, die tegen hen nodig zullen zijn, te beveiligen. Elk huwelijk, elke omgang met Nederlandsche meisjes en vrouwen, moet den Joden worden verboden. (Van Genechten 1941a, 24)

Het gedachtegoed waarmee Van Genechten zich associeert is apert. Een interessantere vraag is waarom hij juist voor de *Reynaert* koos. Wat maakt juist deze Vlaamse oertekst zo aantrekkelijk om om hem te vormen tot een fascistisch relaas? En welke nieuwe betekenis krijgt de tekst op die manier?

De voornaamste reden om voor de *Reynaert* te kiezen lijkt een beroep op de collectieve identiteit die Van Genechten en zijn publiek delen. Door naar een oertekst te verwijzen waarvan iedereen de personages kent, wordt het publiek aangesproken als een ‘imagined community’. Dit wordt direct duidelijk in de openingsparagraaf, waarin hij zichzelf direct neerzet als de opvolger van de auteur van de originele *Reynaert*:

Willem die de Madoc maakte, heeft in krachtige taal de geschiedenis van den vos Reinaerde aan het Dietsche volk verteld. Dit is nu reeds eeuwen geleden. Maar met spijt heeft een boerenjongen uit het Kempenland, aan wien de verdere geschiedenis van den vos bekend is geworden gemerkt, dat die nooit in gepast verband is medegedeeld. Van genechte op genechte [‘een bepaald aantal nachten’, *MNW*] heeft hij er op gewacht, dat iemand in meer gebonden taal dan hij vermag, het verdere verloop van Reinaert's leven zou vertellen. Maar waar dit nimmers is geschied, wil hij niet langer talmen, het zijn bentgenooten te verhalen. (5)

Zo zitten er wel meer terloopse verwijzingen in die een onmiskenbare Middeleeuwse sfeer aan het verhaal geven. Nadat de dieren door Jodocus tot rassenvermenging zijn gedreven, wordt bijvoorbeeld beschreven hoe de ‘monsterlijke dieren’ die daaruit voortkwamen de inspiratiebron waren voor schilders als Hieronymus Bosch (35).

In de inleiding weidde ik uit over ‘banal medievalisms’. Dit zijn verwijzingen naar de Middeleeuwen die niet zijn gebaseerd op wetenschappelijke kennis over die periode, maar die veeleer gebruik maken van topen die een groot publiek als Middeleeuws zal herkennen. Van Genechtens

¹² Verwijzingen naar Van Genechtens *Reynaert*-adaptatie zullen in de rest van dit hoofdstuk alleen worden aangeduid met een paginanummer.

gebruik van de *Reynaert* is daar een typisch voorbeeld van. Anno 1941 was de roman nog altijd gemeengoed in Vlaanderen; zo werd het Middeleeuwse verhaal veelvuldig herverteld in kinderliteratuur (Wackers 1995). Deze herkenning gold des te meer voor de rechtse kringen die een Groot-Nederland ambieerden – ongetwijfeld een trouwe achterban van Van Genechten. Tijdens de Oorlog werd Willems neergezet als een boegbeeld van deze beweging (Stynen 2011, 104-110). De gemiddelde lezer zal dus basiskennis hebben bezeten over het verhaalverloop van de *Reynaert*, en specifiekere verwijzingen als ‘Willem die de Madoc maakte’ zullen menig lezer ook niet zijn ontgaan. Zo creëert Van Genechten een sfeer die door zijn publiek direct als Middeleeuws herkend wordt.

Deze mediëvismen blijven echter aan de oppervlakte. Qua thematiek en karakterschetsen sluit Van Genechten weinig aan op het Middelnederlandse origineel. Personages als Boudewijn en het Franse hondje Courtois lijken eerder gebaseerd te zijn op hun evenbeelden in Timmermans’ *Boudewijn* dan op hun korte verschijningen in de *Reynaert*-traditie. De antiautoritaire en anarchistische thema’s van het origineel staan eveneens lijnrecht tegenover Van Genechtens verlangen naar een sterke leider. Reynaerts steun voor koning Lionel is onmogelijk te rijmen met de vos die de gevestigde orde saboteerde in *Van den vos Reynaerde*. Van Genechtens Reynaert is, in de woorden van Van Oostrom, in de eerste plaats een ‘duidelijke zelfprojectie van een intellectueel die koketteert met zijn beschouwend individualisme en zijn afkeer van massabewegingen.’ (33).

Van Genechten lijkt dus niet als primair doel te hebben om zich te verhouden tot het Middeleeuwse origineel – waarmee hij een andere benadering kiest dan bijvoorbeeld Timmermans of de latere Louis Paul Boon, die in zijn *Reynaert*-adaptatie *Wapenbroeders* (1955) boven elk hoofdstuk noteert met welke bron het verhaal correspondeert. Eerder sluit Van Genechten aan bij de al genoemde Emiel Fleerackers, in wiens *Reineke de Vos* de dierenpersonages weinig anders zijn dan een gemakzuchtige manier om zijn denkbeelden aantrekkelijker te maken voor een breed publiek.

Naast het gebruik van banale mediëvismen, roept Van Genechten op geografisch gebied ook herhaaldelijk een gemeenschapsgevoel op. De Middelnederlandse *Reynaert* kenmerkt zich door de vele geografische verwijzingen die het verhaal expliciet in Vlaanderen lokaliseren. Neem deze passage:

Hi dede Tyberte den kater vare
In *Arttinen* [Ardennen], dat wilde lant,
Al daer hi Brunen den beere vant.
Hi ontboet Brune grote Gods houde
Ende hi in *Vlaendren* commen soude
Ende hi coninc wilde wesen.
Bruun wart vro van desen:
Hi meneghen dach begaert.
Daer maecte hi hem te *Vlaendren* waert
Ende quam in *Waes*, int soete lant,
Daer hi minen vader vant.
(Lulofs 2001, vs. 2248-2258, eigen cursiveringen, GvdP)

In Van Genechtens bewerking is dit niet anders. Ook deze ‘boerenjongen uit het Kempenland’, zoals hij zichzelf in de openingsparagraaf noemt (5), benadrukt regelmatig dat het verhaal zich afspeelt in ‘het schoone land van Vlaanderen’ (19) en ‘het zoete land van Waes’ (78).¹³ Op deze manier herbevestigt Van Genechten de *Reynaert* als oertekst, die net als een eeuw eerder als een verbindende factor kon dienen. Weer dient de tekst als een oproep tot het verwijderen van vreemde smetten uit het ooit zo pure Vlaanderen – ditmaal in de vorm van Joden in plaats van Fransen.

In het gebruik van geografie is er echter ook een tekenend verschil tussen het origineel en de bewerking. In *Van den vos Reynaerde* blijft de setting vrijwel beperkt tot Vlaamse streken en plaatsen. Er wordt verwezen naar buitenlandse steden als ‘Aken/ Ende Parijs’ (Lulofs 2001, vs. 2630-2631), maar deze worden nadrukkelijk buiten de feodale macht van koning Nobel geplaatst. Slechts twee namen kunnen concreet binnen de huidige Nederlandse landsgrenzen worden gelokaliseerd: Absdale en Hulsterloo, die beide in het uiterste zuiden van Zeeuws-Vlaanderen liggen. Wanneer het woord ‘Dietsch’ wordt gebruikt (vs. 5, 9, 1459), verwijst dit alleen naar de taal. Geografisch blijft het verhaal vrijwel geheel binnen de grenzen van Vlaanderen.

In eerste instantie gaat Van Genechtens bewerking hierin mee. Het hof, waar de eerste hoofdstukken zich afspelen, is nog altijd in Vlaanderen gesitueerd. De setting verandert echter nadat Jodocus de macht overneemt en Reynaert vertrekt naar het noordoosten. Wanneer personages later ‘over Schelde en Maas’ (47) reizen om Reynaert te bezoeken, komen ze langs onder andere Zutphen, Lochem, de IJssel, Markelo en Ampsen (respectievelijk 50, 56, 72, 76, 86). Hierbij wordt er nergens een plaats gemarkeerd als specifiek Belgisch of Nederlands. Eerder lijkt Van Genechten alle geografische aanduidingen te beschouwen als een onderdeel van ‘het Dietsche land’ (48) – een Middeleeuwse voorloper van zijn gedroomde Groot-Nederland.

Tegenover dit ‘Dietsche land’ staan de buitenlandse invloeden die erop uit zijn de orde te ondermijnen. Deze invloeden worden in de eerste plaats gepersonifieerd door Jodocus: ‘Niets was er wat hem [Jodocus] met deze natuur verbond. Hij was een leelijk lomp soort te midden van deze dietsche pracht.’ (74). Zoals gewoon was in antisemitische propaganda, wordt het Joodse stereotype gelijkgesteld met een heel aantal andere politieke stromingen. Het ‘hogere beginsel der persoonlijke vrijheid’ (47) en het ‘vrijheid van het woord’ (67) die Jodocus prijst zijn kenmerkend voor het liberalisme. In zijn oproep tot een radicaal gelijke samenleving – waarin geen enkel dier superieur is aan het andere – klinken onmiskenbaar het socialisme en communisme door.

Jodocus profileert zich dan ook openlijk als een vijand van de traditionele cultuur, die door hem beschreven wordt als ‘Dietsche onbeschaafdheid’ en ‘barbaarsche gewoonten’ (32). De buitenlandse waarden die hij in plaats daarvan voorstaat worden door Van Genechten gelijkgesteld aan die van de

¹³ Het Waasland is een streek in het noordoosten van Oost-Vlaanderen, tegen de Nederlandse grens.

Franse Revolutie. Direct nadat hij de macht heeft gegrepen, verklaart Jodocus: 'Ik heb besloten, dat in dit land in het vervolg Vrijheid, Gelijkheid en Broederschap zullen bestaan.' (11). De tijd van koning Nobel wordt beschouwd als een 'ancien régime', dezelfde aanduiding als de Franse absolute monarchie van voor de Revolutie (14). In zijn roep om politieke hervormingen beroept Jodocus zich herhaaldelijk op het belang van niet-Dietsche culturen: 'Alleen bekrompen dieren, die niets van de wereld gezien hebben, meenen [...] dat dit anders moet.' (30).

Hierbij is ook de taal belangrijk. Nadat Jodocus het motto van Frankrijk gebruikt als ideaal voor zijn heerschappij, verklaart de hond Courtois dat hij een groot voorstander is van deze waarden en 'den nieuwe tijd' die zij representeren (12). In de originele *Reynaert* speelt Courtois een zeer beperkte rol. Hij klaagt Reynaert 'in Francsoys' (Lulofs 2001, vs. 100) aan omdat die een worst van hem heeft gestolen. In Timmermans' *Boudewijn* is hij degene die de veel slimmere Boudewijn als slaaf houdt – een metafoor voor de Waalse onderdrukking van Vlaanderen. Ook bij Van Genechten heeft Courtois' taal een belangrijke connotatie. Hier representeert hij niet zozeer Wallonië, maar staat zijn Frans voor het kosmopolitisme. In navolging van zijn collaboratie met Jodocus gaan steeds meer personages zijn elitisme overnemen. Wanneer er een opvolger gevonden moet worden voor koning Nobel, beroept Belijn de ram zich bijvoorbeeld op zijn kennis van het Latijn: 'zonder Latijn kan men niet regeren' (14).

Van Genechten maakt echter duidelijk dat er achter de mooie klanken van de Romaanse talen niets van waarde zit. Al vroeg in het verhaal merkt iemand op dat Courtois' naam in het 'verbasterd Latijn' eigenlijk 'straathond' betekent (13). Tegen het einde van het verhaal wordt Belijn de ram naar de Achterhoek gestuurd om Reynaert over te halen met Jodocus samen te werken. Reynaert bedenkt echter een list, en stuurt hem door naar Izegrim de wolf om een brief te bezorgen. De inhoud benadrukt voor de zoveelste keer Van Genechtens denkbeelden over de futiliteit van gelijkheid:

Hij [Belijn, GvdP] is zoo geleerd, dat hij het denken heeft verleerd. Daarbij is hij zoo gemeen geworden, dat hij zijn eigen leugens gelooft en daarenboven heeft hij geen verstand genoeg, om daar zelf het profijt van te trekken. Voor zoover ik zien kan, is echter zijn natuur gelijkgebleven voor wat het vleesch betreft. (51)

Door in de Achterhoek te jagen heeft Izegrim zijn natuurlijke aard wel behouden. Zodra hij de brief heeft gelezen bijt hij Belijn in zijn achterbeen. Weer speelt taal een belangrijke rol. Van Izegrim wordt benadrukt dat hij het 'niet gewoon was, veel Latijn te gebruiken' (51). Vlak voor zijn dood valt ook Belijn weer terug in zijn natuurlijke aard. Als hij in paniek gaat blaten, merkt Reynaert op dat hij zich 'in zulk gemeen Dietsch uit' in plaats van de 'Latijnse verzen' die hij eerder sprak (52). Belijns laatste gedachten bevestigen de natuurlijke hiërarchie van de samenleving: 'Toen Belijn dat hoorde, dacht hij, maar te laat, dat de beschaving wel een aardig ding is, maar niet geschikt voor schapen, die met wolven omgaan.' (52). Niet lang daarna zijn alleen zijn botten nog over.

Enigszins ironisch is het uiteindelijk een buitenlandse mogendheid die de gevestigde orde herstelt. Het is geen toeval dat Reynaert juist besluit om te vertrekken naar de Achterhoek, 'een rijk gebied van wouden en van heide in het land van Gelre tusschen Lochem en Ruurlo' (22), tegen de grens met Duitsland. Hier zijn de dieren nog in staat hun aard te behouden. Dat koning Lionel vanuit het oosten binnenkomt en over de IJssel de Nederlanden binnenvalt, kan worden gezien als een legitimatie van de Duitse inval. Alleen onder de invloed van een machtige Germaanse soeverein kunnen Nederland en België hun gezamenlijke *Volksgeist* weer terugvinden.

Besluit

In navolging van Willems, Timmermans en anderen, was Van Genechtens *Van den Vos Reynaerde. Ruwaard Boudewijn en Jodocus* een poging om de *Reynaert* als een nationale oertekst te bevestigen. Het land dat hem voor ogen staat beperkte zich echter niet tot de traditionele landsgrenzen. Waar de originele *Reynaert* symbool stond voor de rebelse aard van het onafhankelijke België, is de bewerking een nostalgische terugblik op 'het Dietsche land' waarin Vlaanderen en Nederland nog verenigd waren. Onder koning Nobel (of in ieder geval Van Genechtens interpretatie van hem) heerste er orde en rust onder de verschillende dieren, die allemaal hun plaats in de samenleving kenden. Hierin herkennen we de medievalistische nostalgie van denkers als Herder, Novalis en Schlegel. Buitenlandse invloeden – in de vorm van Jodocus en de moderne politieke stromingen die hij representeert – ondermijnen deze natuurlijke orde.

Een lezer die bekend is met het origineel zal deze allegorie wat lastig te rijmen vinden met de originele karakterisering van de vos. Reynaert wordt immers veelal beschouwd als een luis in de pels van de hiërarchische orde waar Van Genechten zo'n voorstander van is, terwijl het corrupte regime van Nobel onmogelijk gezien kan worden als een tijdperk waar we naar moeten terugverlangen. Zoals gezegd gaat het hier echter om 'banal medievalisms'. Het is belangrijk dat we de Middeleeuwen herkennen als een tijdperk van orde; niet of de bronnen dat beeld daadwerkelijk bevestigen.

In het volgende hoofdstuk analyseer ik het werk van iemand die naar verwachting meer kennis van de Middeleeuwen bezit. Net als Van Genechten was hij hoogleraar aan de Leidse universiteit, die in zijn beeld van een puur, Herderiaans verleden een voorbeeld voor zijn eigentijdse politiek zag. Anders dan bij Van Genechten, zijn het echter niet de Middeleeuwen die deze functie vervullen.

‘Dat krachtige geslacht van de Geuzen’

Middeleeuwen en Renaissance in het oeuvre van Jan de Vries

Ondanks de spijt die Van Genechten in zijn zelfmoordbrief betuigde, is hij onbetwistbaar aan de foute kant van de geschiedenis geëindigd. De invloedrijke posities die hij binnen de NSB heeft vervuld, en de rabiaat antisemitische teksten die hij heeft geschreven, maken het praktisch onmogelijk zijn denkbeelden te verdedigen. Een moreel oordeel is minder unaniem geveld over Jan de Vries, van 1926 tot 1945 Leidse hoogleraar van het Gotisch, het Angelsaksisch, de vergelijkende grammatica der Indogermaanse talen, het Middelhoogduits en in het algemeen de oude talen en letterkunde der Germaanse volken. In zijn studie over de rol van fascisme in de Nederlandse wetenschap (1988-1992), heeft journalist Adriaan Venema bijvoorbeeld geen goed woord over voor de Leidse hoogleraar. Toch is de erfenis van De Vries niet geheel vergiftigd geraakt. In een verdedigingsrede op De Vries’ tribunaal, noemde zijn oud-collega P.J. Meertens hem ‘eerlijk en onbaatzuchtig’. Volgens hem waren zijn wetenschappelijk werk en ideologie altijd twee verschillende domeinen geweest. De Vries’ meest actieve verdediger was Andries Dirk Kylstra, hoogleraar Oudgermanistiek in Groningen van 1962 tot 1985. Na zijn emeritaat publiceerde hij een aantal artikelen en korte monografieën over De Vries, waarin hij diens antidemocratische meningen en omgang met de Duitsers probeerde te nuanceren.¹⁴

Dit hoofdstuk zal geen poging zijn om De Vries te rehabiliteren. Een publicatie als *Naar een betere toekomst* (1940b) is wat mij betreft een onverdedigbare steunbetuiging voor het nationaalsocialisme. De belangrijke functies die hij binnen de culturele instituten van de bezetter heeft vervuld tonen daarnaast aan dat zijn sympathieën niet louter theoretisch waren. In navolging van Barbara Henkes’ kritische karakterschets van De Vries (2005), wil ik echter wel betogen dat De Vries niet kritikloos de dogma’s van het nationaalsocialisme overnam. Het ‘palengenetic ultra-nationalism’ dat ik in mijn theoretisch kader uiteenzette steekt zeker de kop op in De Vries’ werk. Ook hij zag in het verleden een voorbeeld van een pure natiestaat die als voorbeeld moest dienen voor de toekomst van zijn vaderland. De *Volksggeist* die daarbij centraal staat is echter niet consistent de Germaanse die door de Nazi’s werd verheerlijkt.

In dit hoofdstuk analyseer ik hoe het verlangen naar een ordelijk verleden zich op twee manieren manifesteert in het werk van De Vries. Zijn academische volkskundige publicaties volgen een traditioneler extreemrechts medievalisme. Hierin betoogt De Vries dat de Germaanse aard nog altijd aanwezig is in de volkeren van Noord-Europa, hoewel deze erfenis niet zo onverdeeld positief blijkt als bij de Nazi’s. In zijn populair-politieke stukken, waarin hij specifiek naar Nederland kijkt in plaats van

¹⁴ Een onafgemaakt manuscript van Kylstra’s biografie over De Vries bevindt zich in de Bijzondere Collecties van de Leidse Universiteitsbibliotheek, BPL 3528.

naar Europa als geheel, sluit zijn visie veel nauwer aan op de typisch Nederlandse omgang met het verleden. Niet in de Middeleeuwen, maar in de zeventiende eeuw ligt volgens hem de volksaard van Nederland. In wat volgt analyseer ik beide visies op het verleden. Voor de meer traditionele maak ik gebruik van drie publicaties: *Altgermanische Religionsgeschichte* (1935), *De godsdienst der Germanen* (1940a) en *De Germanen* (1941). Voor De Vries' kijk op de Nederlandse *Volksgeist* maak ik hoofdzakelijk gebruik van de eerdergenoemde brochure *Naar een betere toekomst*.

Wetenschappelijk werk

In het 'woord vooraf' bij zijn cultuurgeschiedenis *De Germanen* (1941) verwoordt De Vries wat de relevantie van de Germaanse Oudheid voor zijn eigen tijd is: 'Stellig acht ik van niet minder belang, wat de Germanen in de eerste eeuwen van onze jaartelling op zuiver politiek-historisch gebied tot stand hebben gebracht; zij hebben immers daardoor het huidige aangezicht van Europa bepaald.' (1941, vi). In onder andere agrarische gebruiken uit zijn eigen tijd ziet De Vries voorchristelijke elementen (1940a, 477). Ook in de kunst heeft de Germaanse Oudheid volgens De Vries doorgewerkt. De Duitse *Weltschmerz* was voortgekomen uit de mystieke levensvisie van de Germanen, evenals de Engelse spleen. In de Romantiek ontstond volgens De Vries een massale terugkeer naar dit mystieke denken:

De Germaanse geest is in zijn diepste wezen romantisch. Men moet zich niet blind staren op de mislukkingen van de Romantiek, noch op het realisme der Hollandse schilders. Rembrandt noch Vondel waren realistisch; de muziek en de wijsbegeerte zijn een Germaanse glorie; de plastische kunst is daarentegen zijn zwakke zijde. Maar de romantische drift voert den mens tot op de grenzen der werkelijkheid. (De Vries 1941, 88-89)

Interessant is dat De Vries ook Nederland in de Germaanse traditie plaatst. In tegenstelling tot de wijdverspreide mening dat de Romantiek grotendeels aan Nederland voorbij is gegaan, ziet hij al in de zeventiende eeuw expressies van de Romantiek.

Het is niet met zekerheid te zeggen of De Vries bekend was met het werk van Herder. Het lijkt aannemelijk dat hij als volkskundige en Germanist bekend was met de filosoof. Zelfs als hij nooit iets van Herder gelezen zou hebben, moet hij toch vrijwel zeker indirect met zijn ideeën in contact zijn gekomen. In de bovenstaande citaten zijn Herders ideeën over de doorwerking van de Germaanse aard onmiskenbaar aanwezig.

Een andere invloed die uit de bovenstaande citaten spreekt – waarvan wel zeker is dat De Vries er bekend mee was – is het nationaalsocialisme. De 'Germaanse glorie' die De Vries in de Romantische kunst herkent was dezelfde die zo geprezen werd in de propaganda van Hitler. Hoewel *De Germanen* in 1941 is geschreven, is het onjuist om te denken dat De Vries deze retoriek alleen maar verkondigde om de bezetter te behagen. Kylstra (1999, 97) en Henkes (2005, 124-125) stellen beiden vast dat er weinig evolutie zit in het wetenschappelijk werk van De Vries. Zijn werk van tijdens en na de oorlog

bevatte amper inzichten die niet te vinden waren in zijn werk uit de late jaren twintig. De antidemocratische en racistische tendensen die De Vries tijdens de bezetting openlijk verkondigde, zijn al duidelijk zichtbaar in zijn vroege publicaties over de Germanen. Eenzelfde sentiment over de erfenis van de Germanen werd bijvoorbeeld ook al verwoord in zijn eerdere cultuurgeschiedenis *De Germaansche Oudheid* (1930). In het programmatische slothoofdstuk betoogt De Vries dat de bestudering van de Germanen in de moderne samenleving een maatschappelijk betekenis kan hebben 'indien wij daar krachten werkzaam zien, die wij ook nu nog in dienst kunnen stellen van den vooruitgang der cultuur' (313). De Germanen bezaten een 'drang naar daden', een 'rusteloze activiteit' en 'een wereldomspannende energie' die ook in de twintigste eeuw nodig was om van Europa weer een wereldmacht te maken (104-105).

De tot dusver geciteerde passages geven echter geen volledig beeld van De Vries' gedachtegoed. Hoewel Kylstra's verdedigingen van De Vries' ideeën wat mij betreft misplaatst zijn, heeft hij gelijk wanneer hij stelt dat zijn volkskundige theorieën regelmatig afweken van die van de Nazi's. Door zijn internationale reputatie kon De Vries zich waarschijnlijk meer veroorloven dan menig ander wetenschapper (Kylstra 2001). Zo bekritiseert hij mensen die denken 'dat het Indo-Europese oervolk uit mensen bestond, die allen tot hetzelfde ras behoorden' (De Vries 1941, 7-8). Hoewel een groot deel van de stammen een soortgelijke cultuur hadden, waren zij volgens De Vries niet allemaal puur Germaans. Hij acht het waarschijnlijk dat er volkeren waren die wel de Germaanse taal spraken, maar niet afstamden van dezelfde voorouders. Immers hadden de Germanen, 'zodra zij hun historische zending [gingen] vervullen en de leidende rol in Europa en een deel van Azië op zich [gingen] nemen' (8), verscheidene volkeren onderworpen die nooit helemaal goed waren geassimileerd. In *De godsdienst der Germanen* wijst hij erop dat de Germaanse cultuur altijd in beweging was. Wetenschappers moet dus vermijden om 'Gotische toestanden uit de vierde eeuw te willen vergelijken met die op IJsland in de tiende eeuw' (De Vries 1940a, 476).

Daarnaast benadrukt De Vries uitgebreid de negatieve eigenschappen van de Germanen. Hun toewijding aan familie-eer vindt hij bewonderingswaardig, maar deze zorgde ook voor bloedvetes die de samenleving uiteen trokken. Dat er veel waarde werd gehecht aan de echttrouw, neemt niet weg dat in de praktijk veel gegoede mannen er een concubine op na hielden (1940a, 79). Niet veel later wordt De Vries nog stilliger over de hypocrisie van de Germanen:

Welnu, men zou met zeker recht kunnen beweren, dat de Germaanse mens geen geweten had en men zou tot staving daarvan op het feit kunnen wijzen, dat de taal voor dit begrip geen eigen woord kende. Immers de term die alle Germaanse stammen voor dit begrip zijn gaan gebruiken, is een letterlijke overzetting van het Christelijk begrip der conscientia. [...] [De Germaan] leefde als het ware in twee werelden, die zijner familie, waarin de leugen als veroordeeld was, en die zijner betrekkingen tot de wereld der anderen, der vreemden, die potentieel vijanden waren en waarin de leugen als een toelaatbaar verweermiddel kon gelden. (De Vries 1940a, 80)

Naast het afwijzen van een uniforme Germaanse cultuur en zijn nadruk op de negatieve kanten van de Germanen, is een derde manier waarop De Vries sterk afwijkt van het Nazistische gedachtegoed zijn visie op het christendom. Herder had een afkeer van de Middeleeuwse Kerk door de manier waarop die had geprobeerd om van Europa een culturele eenheid te maken. Onder de Nazi's was deze afkeer alleen maar sterker. Met de kerstening had de katholieke kerk gepoogd om de Germaanse volksaard in te perken, wat tot de zwakte van het eigentijdse Duitsland had geleid. De Vries constateert eveneens een rigide scheidslijn tussen de cultuur van de heidense Germanen en die van het christendom. Met de kerstening van Noordwest-Europa werd de Germaanse cultuur volgens hem verdreven:

Wanneer wij spreken van Oudgermaanse cultuur, dan bedoelen wij daarmee de beschavingsvormen der Germanen in den tijd, die vóór de bekering tot het Christendom ligt. Toen immers kwamen zij in aanraking met het geestelijke leven van het middeleeuwse Europa, kregen zij deel aan de algemene ontwikkeling, die op kloosterscholen verworven werd, leerden zij lezen en schrijven, richtten zij zich naar het voorbeeld der volkeren, die reeds lang uit de klassieke overlevering en het Christelijke geloof een nieuwe beschaving hadden opgebouwd. Daarvóór, in den heidense tijd, hadden de Germanen een eigen cultuur gehad, die uit hun eigen geestelijken aard voortgekomen was. Ook toen hadden ze natuurlijk menigmaal door de aanraking met andere volken verschillende invloeden ondervonden, maar deze hadden het zelfstandig karakter hunner beschaving niet aangetast; deze was in haar wezen echt Germaans gebleven. (De Vries 1941, 1)

Anders dan Herder en de Nazi's, klinkt er bij De Vries echter geen totale afkeuring van de kerstening. Hij betreurt de teloorgang van de uniek Germaanse cultuur, 'die uit hun eigen geestelijken aard voortgekomen was'. Tegelijkertijd legt hij wel de nadruk op 'de algemene ontwikkeling' die met de kerstening gepaard ging. De geletterdheid en culturele kennis die hen op de kloosterscholen werden bijgebracht leidden tot 'een nieuwe beschaving'.

Deze visie komt nog duidelijker naar voren in *De godsdienst der Germanen*. Weer begint hij met lof voor de kracht van de Germaanse cultuur, die ook na haar ondergang nog bleef naleven. Hier laat De Vries er echter nog minder twijfel over bestaan welke cultuur superieur is:

In het conflict met het Christendom bleek het Germaanse geloof over krachten te beschikken, die het bewijs van zijn greep op de mensen leverden. Natuurlijk kon er nergens sprake zijn van een verzet, dat enige kans op slagen had; het Christendom reikte in morele betekenis zowel als in dogmatisch en speculatief denken ver boven het heidendom uit. Maar men kan de betekenis van het Germaanse geloof niet zo gering aanslaan, als men ziet hoe zeer het de kerstening weerstreeft. Hier en daar is er een opleving van het heidendom waar te nemen, die zich uit in de gedichten, welke ter ere van de goden gemaakt werden, maar ook in het taaie en verbeterde verzet van de landelijke bevolking tegen de kersteningspogingen van de Noorse vorsten. Het Germaanse geloof is niet als een vermolmd en overleefd systeem ineengestort; het heeft moeten wijken, omdat de gang van de wereldgeschiedenis dit met onverbidde logica eiste. (De Vries 1940a, 519-520)

Beide passages geven een helder inzicht in De Vries' beeld van de Middeleeuwen. Waar de hergeboorte van Europa traditioneel wordt gelegd in de Renaissance van de zestiende eeuw – toen de invloed van de klassieke Oudheid erin slaagde om de christelijke dogma's in te dammen – ziet De Vries

al eeuwen eerder een culturele opleving. Juist de verspreiding van het christendom is volgens hem het moment dat de Europese volkeren zich weer konden ontwikkelen.

Een concrete definitie van het begrip 'Middeleeuwen' is te vinden in De Vries' *'Altgermanische Religionsgeschichte*. Op een zeker moment komt hij te spreken over de Saksenoorlogen (772–804). Hij beschrijft hoe de heidense Saksen niet in staat waren om de militaire macht van Karel de Grote te weerstaan.¹⁵ Ondanks hun felle verzet werden hun landen aan het Frankische Rijk toegevoegd en werden alle Saksen gedwongen zich tot het christendom te bekeren. Dit was een desastreus moment in de geschiedsopvatting van Herder en de Nazi's: Karel de Grote, gesteund door de kerk in Rome, slaagde erin om zijn uniforme cultuur op te leggen aan de vrije Germaanse volkeren. In eerste instantie lijkt De Vries in deze gedachtegang mee te gaan. De Saksen vochten volgens hem om hun 'politischen Freiheit' te behouden (1934, 222). Meteen hierna brengt De Vries echter zijn persoonlijke mening naar voren. Hoewel hij niet ontkent dat Karel de Grote wrede wetten en maatregelen nodig had om het christendom op te leggen aan de onderworpen Saksen, was dit uiteindelijk nodig om het volk verder te helpen in zijn ontwikkeling. De culturele en politieke structuren die zij sinds de Oudheid hadden gehad, leidden in de Middeleeuwen alleen nog tot stagnatie. Onder de invloed van de katholieke kerk, konden de Saksen zich eindelijk weer verder ontwikkelen:

mit Karel dem Großen siegte nicht nur das Christentum, sondern auch das neuanbrechende Mittelalter über das in nicht mehr lebensfähigen kulturellen und politischen Formen steckengebliebende germanische Altertum. Mit der Taufe Widukinds 785 ist die Niederlage des sächsischen Volkes offenkundig, und durch die strengen Verbote und grausamen Maßregeln der fränkischen Könige wird das Volk in kurzer Zeit zum Christentum gezwungen. (De Vries 1934, 222)

Vanuit een mediëvistisch standpunt zijn met name de woorden 'neuanbrechende Mittelalter' interessant. Traditioneel wordt het begin van de Middeleeuwen rond 500 gelegd. De Vries blijkt dit een eeuw of drie uit te stellen. Volgens hem ontstonden de Middeleeuwen kennelijk niet uit de wanorde in de nasleep van de val het West-Romeinse Rijk. Integendeel, het aanbreken van de Middeleeuwen wordt hier juist gezien als een tijdperk van opbloei. Pas toen de stagnerende heidense culturen werden ontmanteld en het christendom de kans kreeg om een nieuwe cultuur te stichten in Europa, konden de Middeleeuwen echt beginnen.

Naar een betere toekomst

Het is niet moeilijk om te zien hoe de onderwerpskeuzes van De Vries' wetenschappelijke publicaties zijn persoonlijke politieke opvattingen spiegelde. De Germanen, Kelten en Scandinaviërs die het hoofdsysteem zijn van zijn studies, zijn tevens de volkeren die binnen het fascisme als de superieure Arische rassen werden beschouwd. Die internationale focus zorgt er opvallend genoeg ook voor dat

¹⁵ Voor een uitgebreide analyse van de culturele doorwerking van Karel de Grote, zie Van Kesteren 2004, 41-122.

lokale stammen onderbelicht blijven. In zijn vroege werk toonde De Vries nog een duidelijke interesse in de vaderlandse geschiedenis. *De Wikingen in de lage landen bij de zee*, waar hij in 1923 naam mee maakte, situeerde hij specifiek in de Nederlanden. Nog duidelijker blijkt zijn interesse voor de Nederlandse cultuur uit de *Geschiedenis der Nederlandse letterkunde*, die hij in 1925 samen met Jan Greshoff publiceerde. Vanaf het moment dat hij in 1926 werd benoemd tot hoogleraar, verdween Nederland echter grotendeels uit zijn wetenschappelijke werk. Stammen als de Friesen en de Bataven spelen vanaf dan slechts een kleine bijrol in zijn studies over de Germanen. In zijn vertaalwerk stortte hij zich ondertussen op internationale klassiekers als het Duitse *Nibelungenlied* en de IJslandse *Edda*.

Dat betekent niet dat zijn persoonlijke interesse voor de Nederlandse cultuur verdwenen was. Zo was hij actief binnen de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde en pleitte hij jarenlang voor de systematische bestudering van de Nederlandse volkscultuur – wat in 1938 leidde tot zijn benoeming tot voorzitter van de Volkskundecommissie van de KNAW (Henkes 2005, 141, 157). Het duidelijkst komt zijn visie op de Nederlandse cultuur naar voren in *Naar een betere toekomst* (1940b), een brochure die hij vlak na de bezetting publiceerde. Waar De Vries' ideologie in zijn wetenschappelijke publicaties nog veelal impliciet bleef, bestaat er hier geen twijfel over zijn sympathieën. In de brochure pleit De Vries enerzijds voor het ontwikkelen van de nationale volksaard, en anderzijds voor een socialistische ordening van de samenleving. Tijdens de conclusie laat hij deze elementen samenkomen: alleen met behulp van het nationaalsocialisme zal Nederland zijn grootsheid kunnen herwinnen.

Ook in deze brochure klinken er luide echo's van Herder door. Herhaaldelijk spreekt De Vries over een 'Nederlandsen aard' (1941b, 4) en de 'Dietsen stam' (32).¹⁶ Net als Van Genechten staat De Vries hierbij een vereniging van Nederland en Vlaanderen voor ogen. De natiestaat zal pas volledig zijn 'als alle delen van den Dietsen stam in één enkel staatsverband verenigd zullen zijn.' (33). Hij pleit voor het voortzetten van de nationale traditie, 'die in het rampjaar 1585 met den val van Antwerpen zo droevig werd afgebroken.' (36).

Zoals gewoon is binnen het fascisme, gaat de tekst ervanuit dat de huidige samenleving in verval is. De schuld hiervan ligt volgens De Vries bij de individualisering van de bevolking. Nederlanders waren hun persoonlijke geluk (of wat zij daarvoor hielden) steeds meer boven het belang van de gemeenschap gaan plaatsen. Door het alsmaar toenemende aantal echtscheidingen waren familiebanden verslapt, en vervolgens ook de dorpsgemeenschappen en het Nederlandse volk als geheel. De oorzaak hiervan wordt uitgediept in een passage die zo uit Herder zou kunnen komen:

De gemeenschap was niet meer een natuurlijk groeiend organisme, maar een willekeurige verbinding van autonome individuen. Men voelde zich los te zijn van zijn volk waarin men door 'toevallige' geboorte geplaatst was en men zocht naar nieuwe bindingen, van intellectuelen, van socialen, van godsdienstigen aard, die over de begrenzing der volkeren heen internationale

¹⁶ Verwijzingen naar *Naar een betere toekomst* zullen in de rest van dit hoofdstuk alleen worden aangeduid met een paginanummer.

samenhangen deden ontstaan. Men werd wereldburger, men ging prat op de gemeenschap van gelijkgestemde geesten en men zag in zijn verblindings niet, dat men slechts een wrakhout was, dat op de zee der mensheid voortgedreven werd. (8-9)

De Vries acht het van het hoogste belang om een gevoel van volksbinding te creëren, zodat iedereen zich weer een Nederlander voelde. Dit moet in de eerste plaats gebeuren aan de hand van de opvoeding. Scholen moeten niet dienen als een opleidingsinstituut voor de examens, maar zich toeleggen op de vorming van studenten. Ook zijn affiniteit met het christendom komt weer naar voren. Kerken moeten volgens De Vries eveneens een belangrijke rol spelen bij het ontwikkelen van burgerschap, hoewel hij wel hamert op een sterke scheiding tussen kerk en staat (40-44). Als de Nederlandse jeugd eenmaal is opgevoed naar zijn volksaard, zal Nederland weer in staat zijn om zijn problemen te boven te komen:

Wanneer men volk stelt in plaats van staat, komen nationale problemen sterker op den voorgrond dan politieke, of wellicht beter gezegd: zij vloeiden vanzelf ineens. Een volk betekent een eenheid, die gegroeid is uit gemeenschappelijke herkomst, die gevormd is door een gemeenschappelijke geschiedenis en die doordrongen is van het besef ener gemeenschappelijke taak. Het volk is een natuurlijke eenheid, die versterkt is door een historische lotsverbondenheid. (30)

Tot zover blijft het betoog van De Vries nauw aansluiten bij de Herderiaanse ideeën over de *Volksgeist*. Regelmatig gebruikt hij termen als 'onzen Nederlandsen aard' (14). Direct na het laatste blok citaat volgt echter een passage waarin De Vries recht tegenover Herder komt te staan. In Herders geval – en dat van de Nazi's – zou de 'historische lotsverbondenheid' moeten teruggaan op de vroege Middeleeuwen, toen de Germaanse stammen zich vrij konden vechten van de Romeinse universaliteit en hun eigen volksaard konden ontwikkelen. Gezien De Vries' droom voor een Groot-Nederland zou het logisch zijn geweest om op deze periode terug te grijpen. De culturele eenheid van Nederland en Vlaanderen, die volgens De Vries was verbroken na 1585, kon immers in de Middeleeuwen worden gevonden. Eerder in het pamflet, wanneer De Vries zich op Europa in zijn geheel focust, lijkt hij inderdaad nog naar de Middeleeuwen terug te kijken. Prijzend spreekt hij dan over het gemeenschapsgevoel van het 'Germaanse verleden' (7).

Naarmate De Vries zich echter op Nederland toespitst, komt de oorsprong van de volksaard dichter bij zijn eigen tijd te liggen. Hij schrijft trots over de Nederlandse ondernemingszin en beschrijft de Nederlanders als een 'zeevarend volk [...] dat de oceanen bevaart en een taak in andere werelddelen heeft' (20). Deze typering, met zijn sterke koloniale toon, is lastig te verbinden met de Middeleeuwen. Een definitief statement over de oorsprong van de Nederlandse volksaard volgt tien pagina's verder. Direct aansluitend op het bovenstaande blok citaat, expliciteert De Vries wanneer de 'historische lotsverbondenheid' is ontstaan:

Sedert den worstelstrijd met Spanje zijn deze voorwaarden vervuld, voor zover de geschiedkundige ontwikkeling dit mogelijk maakte, in de schepping van den staat der

Noordelijke Nederlanden. De republiek en het koninkrijk hebben van de bewoners der lage landen bij de zee een eenheid gemaakt.

In sommige opzichten is die eenheid misschien toch meer uiterlijk dan innerlijk gebleven. Er is sedert de Republiek nog steeds iets blijven voortleven van een Hollandsen geest; Holland bleef in het bewustzijn der natie, en zeker niet het minst in het besef der Hollanders zelf, het centrale, richtinggevende en beslissende gewest. (30)¹⁷

Zo komt de oorsprong van de Nederlandse volksgeest niet in de Middeleeuwen maar in de vroegmoderne tijd te liggen. Doordat de gewesten in hun strijd tegen Spanje een gezamenlijke vijand hadden, ontstond een eenheid die de basis vormde van het Nederland van De Vries' tijd. De kroning van de Oranjes in de negentiende eeuw versterkte deze eenheid verder.

De Vries' fascinatie met de Nederlandse Gouden Eeuw was geen ontwikkeling die zich pas tijdens de bezetting uitte. Al vroeg in zijn carrière had hij een bloemlezing samengesteld met gedichten uit de vroege Renaissance (z.j. [1924]). Hij sluit zijn inleiding van dat werk met een opmerking over het ontstaan van de Nederlandse volksgeest:

Het schijnt, of in Zuid-Nederland de strijd het moeilijkst was en het minste succes had. Enkele dichters trachten in hartstochtelijken drang die nieuwe kunst te vestigen, maar zij bleven alleen staan, onbegrepen en spoedig vergeten. In het Noorden daarentegen wordt de beweging gedragen door een hoge geestelijke beschaving en gedegen kennis. Bovenal, hier is zij uiting van een krachtig volk, dat bezig is zich een nieuwe en roemrijke toekomst te bouwen. Te midden van deze nationale verjonging is de nieuwe kunst iets van zelf sprekends; men doet geen nieuwen wijn in oude zakken. Maar met eerbied buigen wij ons voor dat krachtige geslacht van Geuzen, die met onverzettelijken wil en de heerlijkste tradities van ons volk schiepen en bevestigden. (z.j., 17)

Weer wordt de strijd met Spanje aangehaald als de katalysator voor de Nederlandse identiteit. In het 'krachtige geslacht der Geuzen' kan het begin van de Nederlandse tradities worden gevonden. De vernieuwende kunst kwam voort uit de cultuur en kennis die in de onafhankelijke Nederlanden kon ontstaan. Tegelijkertijd schetst De Vries hoe de identiteiten van Nederland en België uiteen kwamen te liggen. Door de Spaanse overheersing waren de Zuidelijke Nederlanden niet in staat om een eigen volksaard te ontwikkelen. Ook daar waren stemmen die een nieuwe kunst hadden kunnen ontwikkelen, maar door de overheersing kon deze nooit tot uiting komen.

Besluit

In het lemma over De Vries in het *Bio- en bibliografisch lexicon van de neerlandistiek* wordt een link gelegd tussen zijn Nazistische sympathieën en zijn kijk op het verleden: 'De Vries zou een nostalgisch verlangen hebben gehad naar de gemeenschap zoals de Teutonen die hadden gekend.' (Van der

¹⁷ De invloed die Holland heeft gehad op de Nederlandse geschiedenis werd in 1924 al besproken door Johan Huizinga (Bummel (ed.) 1948). In dezelfde toespraak legt hij uit dat de oorsprong van de Nederlandse natie pas na de Middeleeuwen gevonden kan worden: 'From the first successes of the revolt against Spain we may speak of the United Netherlands as constituting a nation' (277)

Stroom 2010).¹⁸ Dat er sprake is van enige nostalgie is waar: er zijn ideeën in zijn werk te vinden die onmiskenbaar aansluiten op die uit de Nazi-volkskunde. Om twee redenen lijkt deze psychologisering van De Vries me echter te kort door de bocht. Ten eerste kon hij zeer kritisch zijn op de bruutheid en gewetenloosheid van de Germaanse cultuur. Hoewel de Germanen zeker een bloeitijd hadden gekend in de Oudheid, hadden hun tradities in de Middeleeuwen tot stagnatie geleid. Alleen door het christendom dat Karel de Grote door Europa had verspreid, konden de volkeren zich verder ontwikkelen.

Ten tweede gold De Vries' Teutoonse nostalgie niet voor elk volk in Europa. In *Naar een betere toekomst* komt naar voren dat de Nederlandse gewesten, onder invloed van Holland en de Geuzen, pas in de zestiende eeuw een gezamenlijke *Volksgeist* ontwikkelden. De hoogstaande cultuur van toen stond nog altijd aan de basis van De Vries' eigentijdse Nederland. Door de eeuwen heen waren de Nederlanders steeds individualistischer geworden en was hun nationale identiteit in de vergetelheid geraakt. Dit kon alleen hervonden worden door een overheid die haar burgers onderwees over hun gezamenlijke geschiedenis en cultuur – een taak waar het nationaalsocialisme bij uitstek geschikt voor was.

Van Genechten en De Vries hadden een gemeenschappelijk uitgangspunt. Beiden grepen terug op een nationaal verleden om een oplossing te vinden voor het zogenoemde verval van hun eigen tijd. In het verleden konden hun respectievelijke volken hun *Volksgeisten* ontwikkelen zonder tegenwerking van buitenlandse overheersers of binnendringers. Het tijdperk dat zij hierbij voor ogen hadden verschilt echter. De Vlaamse Van Genechten verlangde terug naar de Middeleeuwen, toen de Belgische en Nederlandse gewesten vreemde smetten buiten de deur konden houden. Ook De Vries hoopte op de hereniging van de twee landen, maar zag weinig continuïteit tussen de Lage Landen van Middeleeuwen en zijn eigen tijd. Bij hem lag de oorsprong van de Nederlandse volksaard in de Gouden Eeuw, toen de Nederlandse gewesten een eenheid vormde om Spanje te verslaan.

De verschillende omgangen met het verleden tussen Noord en Zuid die in de secundaire literatuur werden vastgesteld voor de negentiende eeuw, blijken dus ook in de Tweede Wereldoorlog nog altijd leidend. In de volgende twee hoofdstukken maak ik een volgende sprong in de tijd: aan de hand van Schild en Vrienden en Forum voor Democratie demonstreer ik dat extreemrechts in België en Nederland nog altijd op heel verschillende manieren naar een 'puur' verleden kijken.

¹⁸ De term 'Teutonen' is in deze context een vage term. Hij kan enerzijds verwijzen naar het heidense volk dat in de tweede eeuw voor Christus in oorlog geraakte met de Romeinen. Anderzijds kan hij verwijzen naar bijvoorbeeld de Teutoonse Orde, een geestelijke orde die werd opgericht tijdens de Derde Kruistocht. Hierdoor kan 'Teutonen' zowel een Antieke als een Middeleeuwse connotatie hebben.

‘Een opstand van gewone mensen’

1302 als rassenstrijd in de retoriek van Schild & Vrienden

Op 3 maart 2018 vond op het Gentse Gravensteen een heuse bestorming plaats.¹⁹ Een vredig protest van mensenrechtenorganisaties werd die dag verstoord door de studentengroep Schild & Vrienden. Spandoeken met een oproep tot een humaner vluchtelingenbeleid werden hardhandig verwijderd, waarna het tot opstootjes kwam tussen beide groepen. Dat dit alles plaatsvond in een twaalfde-eeuwse burcht was niet zonder betekenis. Schild & Vrienden beschouwde de actievoerders als ‘linkse subsidieclubjes’ die ‘ons Vlaams cultureel erfgoed onteerden om hun open grenzen agenda [sic] te promoten’ (‘Rechtse betogers’, 3 maart 2018). Zo werd een Middeleeuws gebouw, dat eeuwenlang als de residentie van de Vlaamse graven had gediend, tot een symbool van een puur, Herderiaans Vlaanderen gemaakt.

De mediëvalistische intertekst beperkte zich niet tot de locatie, maar had ook betrekking op de naamgeving van het gezelschap. De naam ‘Schild & Vrienden’ is afkomstig van de Brugse Metten van 1302. Tijdens de Frans-Vlaamse Oorlog (1297-1305) had een Frans garnizoen Brugge bezet na een feodaal conflict tussen de graaf van Vlaanderen en de koning van Frankrijk. Ontevreden over de hoge belasting voerden ambachtslieden in de nacht van 18 mei een verrassingsaanval uit op de Franse soldaten en Fransgezinde patriciërs. Volgens de overlevering zouden zij hierbij het sjibbolet ‘schild en vriend’ hebben gebruikt. Ieder die deze woorden niet kon uitspreken werd vermoord of gevangengezet (Verbruggen & Falter 2010, 152-171). Om de continuïteit tussen heden en verleden nog sterker te benadrukken heeft Schild & Vrienden op de achterkant van hun shirts ‘sinds 1302’ gedrukt. Zo werd het sjibbolet een symbool van de radicale oppositie tussen de echte Vlaming en de buitenlandse ander.

Tijdens de bestorming van het Gravensteen kon Schild & Vrienden nog op enige sympathie rekenen vanuit gematigder kringen. Ondertussen is de reputatie van de studentenorganisatie volledig te gronde gericht buiten de meest extreemrechtse kringen. Een aantal maanden na de bestorming van het Gravensteen bereikte Schild & Vrienden wederom de nationale media: het onderzoeksprogramma Pano kwam met een rapportage waaruit bleek dat in interne communicatiekanalen op grote schaal misogynie, racistische, homofobe en antisemitische memes werden gedeeld. Anno 2022 is Schild & Vrienden grotendeels uitgespeeld, hoewel verschillende leden via andere Vlaams-nationalistische partijen in machtsposities terecht zijn gekomen (Emmery 2022).

In dit hoofdstuk analyseer ik hoe Schild & Vrienden een anachronistisch beeld van de veertiende-eeuwse twisten creëert om hun racistische politiek te legitimeren. Ik begin met een historische

¹⁹ Ik wil Maurits Meijers bedanken voor zijn suggestie van dit onderwerp.

inkadering, waarin uiteen wordt gezet hoe de Frans-Vlaamse oorlog vanaf het ontstaan van de natiestaat België werd gebruikt om een nationale identiteit te vormen. Voortbordurend op het hoofdstuk over Van Genechten, beschrijf ik vervolgens hoe gebeurtenissen als de Brugse Metten en de Guldensporenslag steeds meer werden toegeëigend door extreemrechtse groeperingen. Hierbij zal ik ook een lijn trekken naar de literatuur: de moderne verbeelding van de Frans-Vlaamse oorlog is onmiskenbaar beïnvloed door de Vlaamse romancier Hendrik Conscience (1812-1883). Bewust of onbewust zit de retoriek van Schild & Vrienden vol met intertekstuele verwijzingen naar zijn oeuvre.

Nadat ik uiteen heb gezet hoe de Vlaamse Middeleeuwen werden gebruikt door de radicaliserende Vlaamse Beweging, zal ik mijn blik op Schild & Vrienden werpen. Hiervoor analyseer ik twee filmpjes van het Youtube-kanaal van de studentenbeweging. Eerst analyseer ik op beeld- en tekstniveau het filmpje dat Schild & Vrienden maakte over de bestorming van het Gravensteen. Daarna analyseer ik 'Een plan A voor Vlaanderen', de redevoering die oprichter Dries van Langenhove in 2018 hield tijdens de herdenking van de Guldensporenslag. Uiteindelijk zal ik betogen dat de Middeleeuwse strijd tussen het graafschap Vlaanderen en Frankrijk tweemaal is vervormd voor nationalistische doeleinden. In de negentiende eeuw werd de Guldensporenslag door auteurs als Hendrik Conscience geïnterpreteerd als een overwinning van het Nederlands op het Frans. In de twintigste eeuw werd deze interpretatie door extreemrechtse groeperingen verbreed. Steeds meer werd er een scheidslijn getrokken tussen de Vlaamse zelf en de (veelal niet-witte) ander.

De Guldensporenslag

Na de slachtpartij tijdens de Brugse Metten escaleerden de twisten tussen Vlaanderen en Frankrijk. Steeds meer kleine steden en dorpen in het graafschap kozen positie tegen Frankrijk, wat de koning ertoe aanzette om een pacificatieleger naar Vlaanderen te sturen. Op 11 juli 1302, nabij Kortrijk, ontmoette het Franse ridderleger een krijgsmacht van boeren, stedelijke militieën en edelen die de kant van de Vlaamse graaf hadden gekozen. De uitkomst van de veldslag veroorzaakte een schokgolf door Europa, en wekt nog altijd de fascinatie van moderne historici: voor een van de eerste keren in de Europese geschiedenis bleken lichtbepapende piekeniers en boogschutters in staat ridderleger te verslaan (Verbruggen & Falter 2010, 7-9).

Tegenwoordig is het jaar 1302 nog altijd prominent aanwezig in het Vlaams bewustzijn. Sinds 1973 wordt op 11 juli jaarlijks de Dag van de Vlaamse Gemeenschap gevierd. Waar Wallonië de Belgische opstand tegen Nederland herinnert als regionale feestdag, herdenkt Vlaanderen een unieke Vlaamse gebeurtenis. Ook in de publieke ruimte is 1302 onontkoombaar. Op de Grote Markt in Brugge staan de grote standbeelden van Jan Breydel en Pieter de Coninck – twee leiders van de opstand tegen de Franse bezettingsmacht. Het voetbalstadion van Kortrijk heet het Guldensporenstadion, en dat van Brugge het Jan Breydelstadion.

In de historiografie is de Guldensporenslag nooit vergeten geraakt. Een decennium na dato kwam de slag al uitgebreid ter sprake in Lodewijk van Velthems *Spiegel historiael*, en tot ver in de achttiende eeuw zou die blijven opduiken in Vlaamse kronieken. De manier waarop er werd teruggekeken op de veldslag veranderde echter in de late achttiende eeuw. Eerder was de Guldensporenslag louter een historisch feit geweest: een uitzonderlijke gebeurtenis die belangrijk was geweest voor het verloop van de geschiedenis. Tijdens de Belgische natievorming die onder Napoleon begon, en in de jaren dertig van de negentiende eeuw in een stroomversnelling kwam, kreeg de slag een bredere betekenis. Het was een typerend voorbeeld van wat Eric Hobsbawm een 'invented tradition' noemde: voortaan werd 1302 een jaartal dat aan de basis stond van de Vlaamse collectieve identiteit. Elke Vlaming – of die nou uit Brugge, Antwerpen of een obscuur boerengehucht kwam – kon de gebeurtenissen beschouwen als een deel van zijn geschiedenis (Janssens 2018, 91).

Hoewel de Guldensporenslag al sinds de late achttiende eeuw aan populariteit won in (nog veelal lokale) geschiedschrijvingen en kunstwerken, is de massale herinnering te danken aan een historische roman die in 1838 het licht zag (Tollebeek & Verschaffel 2002, 185-192). Hendrik Conscience's *De leeuw van Vlaenderen, of de slag der gulden sporen* is geen bewerking van een authentiek Middeleeuwse tekst. In navolging van historische romans als *Ivanhoe*, is het verhaal echter wel gebaseerd op grondig (zij het soms slordig) historisch onderzoek (Tollebeek & Verschaffel 2002, 190). De roman verhaalt over de gebeurtenissen in 1302. Aan de hand van verschillende historische personages volgen we het heldhaftige Vlaamse verzet tegen de kwaadaardige Franse overheerser – beginnend met de opsluiting van de Vlaamse gravenfamilie en eindigend met de Guldensporenslag. Te midden van de intriges en veldslagen situeert Conscience een liefdesgeschiedenis tussen ridder Adolf van Nieuwland en edelvrouw Machteld.

De roman bleek een succes. De verkoopcijfers waren opzienbarend voor een tijd waarin een aanzienlijk deel van de bevolking nog niet kon lezen, en in navolging van Conscience werden de Middeleeuwen een geliefd onderwerp voor romanciers (Tollebeek & Verschaffel 2002, 192-194). Mathijsen stelt zelfs dat *De leeuw van Vlaenderen* ging dienen als een alternatief soort oertekst. Waar andere landen teruggrepen op authentiek Middeleeuwse teksten om een nationale held te vinden, vond Vlaanderen zijn historische held in een eigentijdse roman (Mathijsen, 219). Zelf zou Conscience nog tientallen romans publiceren – veelal gesitueerd in de Middeleeuwen – en in 1845 werd hij door de Belgische overheid aangesteld om een geschiedschrijving van België te schrijven. De immense invloed die Conscience op de literatuur en cultuur van Vlaanderen had, leidde ertoe dat hij nog tijdens zijn leven werd uitgeroepen tot 'de man die zijn volk leerde lezen' (Humbeek & Absillis 2016).

Dat Conscience zo populair bleek is deels te danken aan de inhoud van de romans. Met zijn bombastische taalgebruik en overdadige emoties sloot hij naadloos aan op de Romantiek die zo populair was in de jonge natiestaten. In misschien wel nog grotere mate hing het succes echter samen

met de politieke betekenis van zijn boeken. Net als Willems is Conscience weinig subtiel over de eigentijdse boodschap van zijn boek. De roman eindigt met een alinea die de lezer aanspreekt:

Gy Vlaming, die dit boek gelezen hebt, overweeg, by de roemryke daden welke hetzelfde bevat, wat Vlaenderen eertyds was – wat het nu is – en nog meer wat het worden zal indien gy de heilige voorbeelden uwer Vaderen vergeet! (Conscience 1838, 190)

Zoals uiteengezet in mijn hoofdstuk over Van Genechten, werd de onafhankelijkheid van België direct gevolgd door hoogoplopende twisten tussen de Nederlandstalige en Franstalige inwoners. In deze context moet ook *De leeuw van Vlaenderen* worden gelezen. De Guldensporenslag werd door Conscience geïnterpreteerd als een talenstrijd, waarin de Nederlands taal uiteindelijk superieur bleek aan de Franse taal. Door zich af te zetten tegen de Franse ander, kon de Vlaming een eigen identiteit construeren (Verschaffel 2019, 20).

Onder moderne historici heeft de nationalistische interpretatie van 1302 weinig aanhang meer. Ten eerste komen het graafschap Vlaanderen en het moderne Vlaanderen geografisch niet overeen. Belangrijke Vlaamse steden als Antwerpen, Mechelen en Leuven behoorden in de veertiende eeuw niet tot het graafschap; het Franse Lille en Dunkerque daarentegen wel. Het huidige Vlaanderen is – ironisch genoeg – een Frans construct. Tijdens de Napoleontische bezetting werden de oude graafschappen en hertogdommen definitief opgeheven, en gesplitst in departementen die nog altijd aan de basis staan van de Belgische provincies (Verschaffel 2019, 19).

Ten tweede kwam de Guldensporenslag helemaal niet voort uit een talenstrijd. Troepen van het Franstalige graafschap Namen vochten mee aan de Vlaamse kant, terwijl het Franse legers ridders uit het hertogdom Brabant bevatte. '[D]e Guldensporenslag wordt beschouwd als een knooppunt van talrijke, ongelijksoortige tendensen en maatschappelijke ontwikkelingen, en van vele opposities en conflicten: tussen de Franse koning en zijn Vlaamse leenman, tussen de graaf en de steden, tussen het stedelijke patriciaat en de ambachten, tussen Gent en Brugge, tussen de grote en de kleine Vlaamse steden.' (Verschaffel 2003, 127). Wat echter niet aan de bron stond van het conflict, was de rivaliteit tussen het Vlaams en het Frans.

De nationaalsocialistische leeuw

Hoewel de Vlaamsgezinde politicus en dichter August Vermeylen al in de jaren negentig van de negentiende eeuw opmerkte dat de Guldensporenslag eerder een klassenstrijd dan een rassenstrijd was geweest, bleef Conscience's nationalistische interpretatie alom vertegenwoordigd in het Vlaamse geheugen (Humbecq & Absillis 2016, 20-31). Het zeshonderdjarige jubileum werd in 1902 groots gevierd, en in de alsmaar radicaler wordende Vlaamse Beweging bleef Conscience een icoon. Tot in de jaren twintig bleef de Conscience-aanhang nog tamelijk onschuldig. Naarmate de Vlaamse Beweging steeds meer verrechtste en verweven raakte met de opkomende nationaalsocialistische partijen,

kreeg ook de herinnering aan 1302 een steeds radicalere connotatie. De eerste drukken van *De leeuw van Vlaenderen* toonden vaak een allegorische leeuw op de cover. Tijdens de jaren dertig werd deze steeds vaker vervangen door strijdende ridders, wier beeltenis sterk aansloot bij de iconografie uit fascistische propaganda (Absillis 2021a, 106-107).

Tijdens de Tweede Wereldoorlog zou *De leeuw van Vlaenderen* verder besmet raken. De Duitse bezetting werd door veel Vlaams-nationalisten gezien als een kans om hun politieke doelen te verwezenlijken. Waar de linkse Paul van Ostaijen en de rechtse Robert van Genechten elkaar tijdens de Eerste Wereldoorlog hadden kunnen vinden in hun verlangen naar een onafhankelijk Vlaanderen, werd de Vlaamse Beweging tijdens de Tweede Wereldoorlog gekaapt door extreemrechts (Humbeek & Absillis 2016, 245-246; Absillis 2021c, dl, 4). Ook de iconografie rondom 1302 kwam zo in nationaalsocialistische sferen terecht. Bijzonder schrijnend is een cover van het tijdschrift *De SS-man* dat op 11 juli 1942 verscheen (afbeelding 1). Onder de banier 'Vlaanderen maakt geschiedenis' worden een Rijkssoldaat en een Middeleeuwse hellebaardier naast elkaar afgebeeld. Aan hun flanken prijken de jaartallen 1302 en 1942. Zo wordt een directe lijn getrokken tussen de veertiende-eeuwse strijd tegen de Franse binnendringer en de oorlog tegen de niet-Germaanse rassen uit de eigen tijd.²⁰

Na de Tweede Wereldoorlog bleef er een smet op het Vlaams-nationalisme zitten. Ook tegenwoordig wordt de stroming slechts vertegenwoordigd door rechts-conservatieve partijen – zij het in de meeste gevallen niet zo extreem als bij Schild & Vrienden. Tegelijkertijd kwam ook *De leeuw van Vlaenderen* aan de foute kant van de geschiedenis te staan. In 1946 schreef de toen nog onbekende Louis-Paul Boon een polemisch stuk over *De leeuw van Vlaenderen*. Volgens de socialistische Boon had Conscience de Vlaamse emancipatie gekortwiekt door de klassenstrijd die ten grondslag lag aan de onderdrukking te ontkennen. In plaats daarvan verloor hij zich in 'romantische waangedachten, in een romantische wereld van edele ridders en mooie jonkvrouwen' (Boon 1994, 364). Boons interpretatie vindt tot op de dag van vandaag navolging. Linksgezinde auteurs en wetenschappers nemen nog altijd massaal afstand van Conscience's werk, dat tegenwoordig bovendien wordt bekritiseerd om zijn racistische ondertoon (Absillis 2021b & 2021c).

In een recent feuilleton op *Platformleest* (2021c), heeft Kevin Absillis overtuigend beargumenteerd dat de nationalistische interpretatie van Conscience is gebaseerd op een onzorgvuldige lezing. Een close-reading van zijn oeuvre toont aan dat Conscience helemaal niet terugverlangde naar een puur Vlaanderen. In tegendeel, de Guldensporenslag betekent in *De leeuw van Vlaenderen* juist dat Brugge een internationaal handelscentrum wordt, waarin 'vreemdelingen uit alle gewesten' (1838, 95) met open armen worden ontvangen. In andere romans schetst Conscience

²⁰ Zie Absillis 2021a, 106 voor meer voorbeelden van Middeleeuwse iconografie in Belgische fascistische propaganda.

De SS Man

KAMPBLAD DER SS IN VLAANDEREN

Gedrukt en uitgegeven te Antwerpen, Oudebolsstraat, 25. — Prijs 1 Fl. — 8 Blz. — Verscheijnt wekelijks — De Jg. — nr. 11 — 11 Juli 1942.



Vlaanderen strijdt, zijn eeuwige taak getrouw, —
NU... als Rikssoldaat...in 1302 als Germania's voorpost.

Afbeelding 1 Voorpagina van de SS-man, 11 juli 1942
(Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience, E 103573:2, nr 31).

eenzelfde beeld van de Middeleeuwen: de Vlaamse overwinning moet bovenal worden gelezen als het einde van een donker tijdperk, en het begin van een nieuwe protokapitalistische handelssamenleving. Het Gravensteen – dat door Schild & Vrienden wordt geclaimd als een erfstuk van het authentieke Vlaanderen – wordt door Conscience juist beschreven als een symbool van het achterhaalde feodalisme (Absillis 2021c, dl. 7). Hoewel ik het nodig vind om kort in de bres te springen voor Conscience, zal ik in de rest van mijn betoog niet meer uitgaan van de lezing van Absillis. Het jaar 1302 is ondertussen immers een ‘banal medievalism’ geworden: het gaat er niet om wat wetenschappers erover zeggen, maar wat het grote publiek hierin herkent. In dit geval betekent dat dat de Guldensporenslag een nationalistische strijd is geworden.

Voordat ik over kan gaan tot mijn analyse, is het nodig om een laatste literator te bespreken, die al constateerde hoe extreemrechts zich de Middeleeuwen toe-eigende toen het academisch mediëvalisme nog in de kinderschoenen stond. In Hugo Claus’ *Het verdriet van België* (1983) is de hoofdpersoon Louis Seynaeve geobsedeerd door de Middeleeuwen. Van jongs af aan wordt hij onderwezen over de kunst en literatuur van de Middeleeuwen, en gedurende het boek identificeert hij zich met de ridders en helden die voor het graafschap Vlaanderen hadden gestreden (Boonsma 1983-1984). Bijna profetisch is een passage waarin hij een bejaarde man met een Hitlerjugend-dolk bedreigt en hem dwingt de woorden ‘schild en vriend’ uit te spreken – iets wat de man tot Louis’ teleurstelling zonder problemen lukt. Al lang voordat Schild & Vrienden ten tonele kwam was het sjibbolet tot een extreemrechts symbool gemaakt.

De bestorming van het Gravensteen

In het voorgaande heb ik uiteengezet hoe de interpretatie van 1302 door de geschiedenis heen veranderde. Wat voor een lange tijd werd herinnerd als een glorieuze veldslag, werd vanaf de onafhankelijkheid van België steeds meer beschouwd als een overwinning van de Nederlandse taal op de Franse. Naarmate de Vlaamse Beweging in kracht toenam, kreeg ook de herinnering aan 1302 steeds nationalistischer connotaties. Tijdens de Tweede Wereldoorlog werd de herinnering niet alleen maar gebruikt als verzet tegen de Waalse onderdrukking van Vlaanderen. Steeds meer ging de Guldensporenslag staan voor de superioriteit van het Germaanse ras. De interpretatie van de Brugse Metten maakte eenzelfde verandering mee. Wat ooit als een sjibbolet was gebruikt om de Franse bezetter te herkennen, werd nu een symbool tegen de ander in het algemeen.

Door in hun naam te verwijzen naar de Brugse Metten, en shirts te dragen met ‘sinds 1302’, positioneren de leden van Schild & Vrienden zich in deze ultranationalistische traditie. De mediëvalistische lading gaat echter verder. In mijn close-reading zal ik twee filmpjes analyseren van het Youtube-kanaal van Schild & Vrienden. Eerst kijk ik naar hun eigen interpretatie van het Gravensteen; vervolgens naar de toespraak die oprichter Dries van Langenhove hield tijdens de

herdenking van de Guldensporenslag. Na beide filmpjes te hebben geanalyseerd op mediëvalistische elementen – waarbij ook Conscience weer de kop zal opsteken – zal ik concluderen op welke manier Schild & Vrienden de Middeleeuwen voor hun eigen doelen aanpast.

Op 7 maart 2018 – vier dagen nadat de actie op het Gravensteen het nationale nieuws bereikte – plaatste Schild & Vrienden een drie-minutenlang filmpje op zijn Youtube-kanaal getiteld ‘Schild & Vrienden defends Gravensteen from open-border activists’ (Schild & Vrienden 2018a). In de titel vindt al direct mediëvalistische framing plaats. Door niet alleen te verwijzen naar de naam van de Middeleeuwse burcht, maar het ook te beschrijven als een ‘verdediging’ wordt de indruk van een Middeleeuwse belegering opgeroepen. Opvallend is dat Schild & Vrienden zichzelf neerzet als een verdediger van de Vlaamse geschiedenis, zelfs al waren het de ‘marxists and open-border activists’ (aldus het onderschrift) die de burcht als eerste bezetten.

In het filmpje zelf wordt verder benadrukt dat Schild & Vrienden bezig is om de eeuwenoude Vlaamse traditie te verdedigen. In de eerste veertig seconde legt Van Langenhove voor de camera uit dat Schild & Vrienden actie voert ‘om ons Vlaams cultureel erfgoed en onze toekomst veilig te stellen’. Zo wordt het Middeleeuwse Gravensteen tot symbool gemaakt van een Herderiaans Vlaanderen, dat beschermt moet worden tegen de ‘linkse subsidie vzw’s [non-profit-organisaties, GvdP] die vandaag het Gravensteen in Gent wil bestormen’. Van Langenhove vertelt vervolgens hoe het Gravensteen voor de mensenrechtenactivisten symbool staat voor Fort-Europa. Schild & Vrienden wil volgens hem laten zien dat ‘de Vlaamse jeugd ons cultureel erfgoed niet laat misbruiken voor linkse opengrenzenpropaganda’. Hiermee zet Van Langenhove de Vlaamse cultuur tegenover de zogenaamde uniforme Europese cultuur.

Hierna volgen beelden van de bestorming van het Gravensteen. Eerst wordt een shot getoond van de imposante muren en torens van de Middeleeuwse burcht, gevolgd door een shot waarin een muur bedekt wordt door een spandoek van de mensenrechtenactivisten. Vervolgens zien we een montage waarin leden van Schild & Vrienden zich door de actievoerders heendringen om de spandoeken los te maken. Ondertussen gaan leden van Schild & Vrienden rondom de burcht staan met een eigen spandoek waarop het heraldisch wapen van graafschap Vlaanderen is afgebeeld: de zwarte leeuw op een gouden veld. Het Gravensteen wordt weer geclaimd als een symbool van het pure Vlaanderen.

Een andere vorm van mediëvalistische intertekst is te zien in de laatste dertig seconden van het filmpje. Na de bestorming lopen leden van Schild & Vrienden triomfantelijk door de Gentse straten. Het vooroplopende lid draait zich om en roept ‘Vliegt den Blauwvoet!’ De andere leden beantwoorden hem luidkeels met de kreet ‘Storm op zee!’ Hiermee verwijzen zij naar de half-mythische Blauwvoeten, een Belgische stam die in de twaalfde eeuw felle weerstand zou hebben geboden tegen de Franse leenheren. Net zoals de nationalistische interpretatie van 1302 is dit een typisch voorbeeld van een

'invented tradition'. De strijdkreet is vooral bekend uit 'De Blauwvoet', een Vlaams-nationalistisch strijdlid van de negentiende-eeuwse katholieke studentenbeweging Blauwvoeterij. Tijdens het Interbellum verspreidde het lied zich onder scholen en jeugdgemeenschappen door heel Vlaanderen, en ook tegenwoordig blijft het populairteit genieten in Vlaams-nationalistische kringen. De tekst is gedicht door Albrecht Rodenbach en de meest bekende melodie van het lied is gecomponeerd door de componist Emiel Hullebroeck (Humbeeck 2016, 138-139). Voor deze specifieke zinnen liet Rodenbach zich echter inspireren door Conscience, die zich op zijn beurt weer had laten inspireren door het 'Kerelslied' in het Gruuthuse-handschrift. Ook in *De kerels van Vlaanderen* (1870), over de strijd van de Blauwvoeten, worden deze woorden gebruikt. Net als 'schild en vriend' dient de kreet als een herkenningsmechanisme: iedereen die dit wachtwoord kent bewijst dat hij een onderdeel is van de 'kerels'. Door de strijdkreet direct op te volgen met de woorden 'linkse ratten, rol uw matten [rot op]', worden de actievoerders neergezet als onechte Vlamingen.

Aan de hand van 'banal medievalisms' – impliciet gebaseerd op het werk van Conscience – zet Schild & Vrienden zichzelf dus neer als de ware opvolgers van de Middeleeuwse Vlamingen. De linkse actievoerders zouden een soort vijfde colonne zijn, die van binnenuit probeert om de Vlaamse volksaard te verwateren tot een uniforme geglobaliseerde cultuur. Vier maanden na de bestorming van het Gravensteen zou deze retoriek nog explicieter worden uitgesproken.

Plan A

Op 11 juli 2018 – de Dag van de Vlaamse Gemeenschap – hield Dries van Langenhove een toespraak bij de herdenking van de Guldensporenslag. De vorm van 'Een plan A voor Vlaanderen' was relatief onschuldig (Schild & Vrienden 2018b). Er was geen sprake van geweld, en buiten de vlag met de heraldische leeuw die op de achtergrond hangt was er geen sprake van beeldtaal. Uit de inhoud kwam echter dezelfde rechts-populistische ideologie naar voren: gedurende bijna negentien minuten vertelt Van Langenhove hoe de echte Vlaming een vreemdeling is geworden in zijn eigen land. In wat volgt zal ik mij focussen op Van Langenhoves retoriek, en dan vooral de eerste drie minuten, waarin hij ingaat op de culturele betekenis van de Guldensporenslag.

Aansluitend op de dag waarop de toespraak werd gegeven, opent Van Langenhove met een nostalgische terugblik op de Guldensporenslag. Wederom wordt sterk de continuïteit tussen graafschap Vlaanderen en het moderne Vlaanderen benoemd:

Het Vlaanderen van 1302 was een opstand van gewone mensen. Toen de Vlamingen vochten tegen de onderdrukking van de Franse koning, hadden ze op geen enkel moment kunnen vermoeden dat hun strijd zeven eeuwen later jonge Vlamingen zou inspireren – dat wij hier vandaag bijeen zouden zijn om hun moed te herdenken. Zij wisten zelfs niet eens of zij deze strijd zouden winnen of verliezen. Maar zonder hun verhaal, zonder hun weerbaarheid zou er vandaag geen Vlaanderen meer zijn.

Eenzijds legt Van Langenhove de nadruk op de nationale strijd tegen de Franse koning. Anderzijds is het interessant dat hij hier deels afwijkt van de strikt nationalistische interpretaties van de Middeleeuwen. Zoals gewoon is in populistische retoriek, wordt er een strijd verbeeld tussen de elite en de 'gewone mensen'. De opstand was volgens Van Langenhove ontstaan vanuit die tweede groep. Zij vochten tegen een internationale elite die hen probeerde te onderdrukken. Een vergelijking met supranationale organisaties als de Europese Unie blijft vooralsnog impliciet, maar de overeenkomsten zal menige luisteraar al opvallen.

Hierop volgt een passage die sterk aansluit op Herder. Volgens Van Langenhove is uit de voortdurende strijd van de Vlamingen een unieke volksaard voortgekomen:

De Vlaamse identiteit, die is gesmeed met het bloed en het zweet van tientallen generaties Vlamingen die hun eigenbelang aan de kant hebben gezet en zich in hebben gezet, zich volledig hebben gegeven voor een groter geheel voor Vlaanderen.

De nationale volksaard kan dus – zoals Herder al betoogde – direct worden teruggevoerd op de Middeleeuwen. De pogingen van de Franse kroon om een uniforme cultuur op te leggen hadden in Vlaanderen geen kans van slagen. In de rest van zijn inleiding demonstreert hij hoe deze volksaard door de gehele Vlaamse geschiedenis aanwezig was. Wederom benadrukt hij dat het de 'gewone knechten en arbeidslieden' waren in wie deze volksaard het sterkst aanwezig was:

Van de gewone knechten en de arbeidslieden, die zich op de Groeningekouter tegen alle kansen in de overwinning behaalden op een arrogant Frans ridderleger, tot de boeren die de piek of zeis optilden om tijdens de boerenkrijg de Franse revolutionaire historie een halt toe te roepen. Tot Albrecht Rodenbach die zijn jonge bestaan op het spel zette toen hij met de Blauwvoeterie bij duizenden Vlaamse scholieren een Vlaamsgezinde vonk deed ontvlammen tot een wild vuur dat uitgroeide doorheen jong Vlaanderen.

De laatste zin bevat weer een (wellicht onbewuste) verwijzing naar Conscience. Het lied over de Middeleeuwse Blauwvoeten dat Rodenbach schreef, die net al voorbij kwam als strijdkreet na de bestorming van het Gravensteen, was gebaseerd op Conscience's roman *De kerels van Vlaanderen*.

Het laatste deel van Van Langenhoves opsomming zet weer de talenstrijd centraal. Met een verwijzing naar de Eerste Wereldoorlog, wijst hij op het absolute dieptepunt van de Nederlands-Franse taalkwestie:

Ook de helden van het IJzerfront, die streden en sneuvelden voor Vlaanderens idealen, droegen met hun bloed en zweet bij aan de Vlaamse identiteit en de bewustwording dat wij meer zijn dan een optelsom van individuen. Aan de generaties die in de vorige eeuw streden voor Vlaams onderwijs hebben wij te danken dat wij vandaag op de schoolbanken geen Frans meer hoeven te spreken, iets dat mijn generatie jammer genoeg absoluut niet meer beseft.

Na deze lofuiting voor de dappere volksaard van de Vlaming, richt Van Langenhove zijn vizier op een nieuwe vijand. Hij betoogt dat het met de geschiedenis de foute kant op was gegaan sinds de studentenprotesten van mei '68, 'de generatie die een definitieve breuk wou slaan met alle idealen die Europa en Vlaanderen groot hadden gemaakt'. Volgens hen hadden de idealen die typerend waren

voor de Vlaamse volksaard de Wereldoorlogen veroorzaakt. Dit had hen doen verlangen naar 'een bevrijding van onze geschiedenis, van onze cultuur en van onze identiteit'. De Vlaamse volksaard, die dus terug zou gaan tot de Middeleeuwen, werd zo beetje bij beetje van binnenuit vernietigd. In het overige kwartier van zijn speech – een standaard populistisch relaas zonder mediëvalistische intertekst – beklagt Van Langenhove zich verder over deze elite.

Besluit

Nadat 1302 eeuwenlang was herinnerd als een belangrijk moment uit de Middeleeuwse krijgsgeschiedenis, kreeg het jaartal in de negentiende eeuw een nieuwe betekenis. Onder invloed van Hendrik Conscience, werden de Brugse Metten en de Guldensporenslag een 'invented tradition', die de Vlamingen een collectieve geschiedenis en volksaard gaf. De oorlog werd gezien als een nationalistische talenstrijd, waarin het Nederlands uiteindelijk als winnaar tevoorschijn kwam. De radicalisering van de Vlaamse Beweging in de loop van de twintigste eeuw verbreedde deze interpretatie. Voortaan waren het niet alleen de Fransen van wie de Vlaams-nationalisten zich afzetten, maar werd iedereen die niet binnen de alsmaar rechtser ideologie paste een ander.

Nergens is dit beter te zien dan bij de extreemrechtse studentenbeweging Schild & Vrienden. Het Middeleeuwse sjibbolet waar de naam naar verwijst is ondertussen een symbool geworden van een puur Vlaanderen, net zoals nationaal erfgoed als het Gravensteen. In hun iconografie en retoriek wordt constant de continuïteit benadrukt tussen het Middeleeuwse graafschap en het moderne België. Iedereen die zich niet op deze voorgeschiedenis kan beroepen, mist de Vlaamse volksaard, en is derhalve geen echte Vlaming. Tegelijkertijd grijpt de mediëvalistische intertekst ook weer terug op de originele aanleiding de Guldensporenslag, die sinds Conscience op de achtergrond was geraakt. Naast een strijd tussen volkeren, is 1302 weer een strijd geworden tussen het gewone volk en de elite.

In mijn volgende hoofdstuk kijk ik naar een groepering met een soortgelijke rechts-populistische retoriek. Ook binnen Forum voor Democratie wordt veelvuldig geklaagd over een elite die erop uit zou zijn de volksaard te saboteren. Net zoals bij Schild & Vrienden wordt hierbij teruggegrepen op een nationaal verleden. Het zijn echter niet de Middeleeuwen waar de oorsprong gevonden kan worden.

De partij van de Renaissance

Renaissanceïsme als de wedergeboorte van de boreale cultuur

Forum voor Democratie komt in veel opzichten overeen met Schild & Vrienden. Ideologisch verkondigen ze hetzelfde rechts-populistische geluid, met een kritische visie op migratie, de Europese Unie, emancipatie en klimaatbeleid. Zowel Forum als Schild & Vrienden profileren zich als een intellectueler alternatief voor de meer volkse partijen als PVV en Vlaams Belang; en beide hebben de nodige ervaring met racisme en homofobie in gelekt communicatieverkeer. Voor mijn betoog is een andere overeenkomst belangrijk: beide groeperingen verwijzen in hun retoriek en iconografie veelvuldig naar een nationaal verleden.

Zoals ik in het vorige hoofdstuk heb gedemonstreerd, sluit het mediëvalisme van Schild & Vrienden nauw bij op de extreemrechtse toe-eigening die al is geconstateerd in de internationale literatuur. In dit hoofdstuk zal ik aantonen dat Forum afwijkt van deze trend. Tijdens het eerste partijcongres op 14 januari 2017, noemde Forum-oprichter Thierry Baudet zijn jonge partij het ‘vlaggeschip [sic] van de renaissance’ (Baudet 2017). Toen de partij twee jaar later de grootste werd bij de gemeenteraadverkiezingen, gebruikte hij deze woorden opnieuw (Baudet 2019). Ondertussen is de (weinig gevarieerde) Renaissancemetaforiek in alle facetten van de partij te vinden. Het onderzoeksbureau van Forum heet het Renaissance Instituut; de jaarlijkse wetenschappelijke lezing de Renaissancelezing; en de particuliere scholen die Forum in de tweede helft van dit jaar wil oprichten worden ‘Renaissancescholen’ genoemd (Versteegh 2022).

Ik onderbouw mijn beschouwing van Forums Renaissance-toe-eigening aan de hand van een analyse van de twee ‘vlaggeschip’ speeches. Zowel de toespraak op het eerste partijcongres als die na de verkiezingsoverwinning verwijzen herhaaldelijk naar de Renaissance, iets wat vooralsnog amper is geconstateerd. Ik zal de toespraken op twee manieren lezen. Eerst analyseer ik de Renaissancemetaforiek zoals die op het eerste gezicht overkomt: als een visie om Nederland de economische en democratische sterkte te herwinnen die de afgelopen decennia verloren is gegaan. Daarna zal ik de impliciete lagen van de teksten analyseren. Met een controversiële term als ‘boreaal’ in het achterhoofd, kan de hergeboorte die de Renaissance representeert ook worden gelezen als een verklaring van de superioriteit van de Nederlandse *Volksgeist*.

Renaissance als metaforische wedergeboorte

Baudets toespraak op Forums eerste partijcongres in 2017 begint met een statement over een essentiële eigenschap van de Europese volksaard:

Je hoeft de metafysische stellingnames van het Christendom niet te onderschrijven om de wederopstandingsgedachte als toonaangevend motief van onze beschaving te kunnen waarderen. Het idee dat iets dat 'dood' was, iets dat achter ons ligt, iets dat voorgoed voorbij was, opnieuw tot bloei kan komen, heeft heel veel voor ons betekend. (Baudet 2017)

De 'wederopstandingsgedachte' die Baudet hier noemt is het belangrijkste thema in de toespraak. Gedurende veertien minuten benadrukt Baudet dat de Europese samenleving is losgeraakt van zijn wortels. De Europese is volgens hem uniek door de manier waarop ze zich tot haar verleden verhoudt. Waar bijvoorbeeld de Communistische Partij van China en de Islamitische Staat systematisch musea en monumenten vernietigden, koos Europa ervoor 'om alles te onderzoeken en het goede te behouden; om juist voorbij ons eigen begripveld te kijken naar wat ons kon verrijken'. Herhaaldelijk gebruikt Baudet termen als 'traditie', 'gemeenschap' 'cultuur' en 'onze gedeelde geschiedenis' om een idee van een Europese identiteit te creëren. Deze waarden hebben er volgens hem voor gezorgd dat 'ons boreaal Europa' een culturele en economische wereldmacht werd.

Sinds enkele decennia, betoogt Baudet, heeft het Westen zich echter tegen zichzelf gekeerd. Door de invloed van de Europese Unie, baantjescarrouzels, massale migratie en genegeerde referenda is Nederland tot een 'schijndemocratie' vervallen. Hij ziet het als het doel van Forum 'om de banden met onze tradities te herstellen, om onze kracht te hervinden en nieuwe kruisbestuivingen tot stand te laten komen: om al het goede dat we in de wereld kunnen vinden te verbinden met onze oude wortels en zo het land weer te laten bloeien'.

Om deze wedergeboorte te verbeelden, maakt Baudet meermaals gebruik van verwijzingen naar de Renaissance. Al in de eerste minuut vertelt hij hoe de Westerse wederopstandingsgedachte Europa inspireerde om 'aan het eind van de Middeleeuwen [...] de klassieke oudheid weer in onze cultuur te incorporeren – in de periode die we aanduiden als de renaissance' (Baudet 2017). Wanneer hij later over de teloorgang van de democratie spreekt, verwerkt hij deze beeldspraak in de doelstellingen van zijn partij:

We moeten haar [de democratie, GvdP] echter niet achterlaten; we moeten niet denken dat wat voorbij is, voor altijd voorbij is: we moeten haar juist in de beste traditie van het Westen, opnieuw tot leven wekken. We moeten een Europese renaissance teweeg brengen. (Baudet 2017)

Tegen het einde volgen soortgelijke bewoordingen:

We gaan opnieuw voorbij onze horizon reiken: we gaan een renaissance teweeg brengen, waarin ons zelfvertrouwen is hersteld, waarin we weer veilig kunnen leven in een vertrouwde omgeving: waarin de democratische rechtsstaat is hersteld en de economische en culturele dynamiek kan terugkeren. (Baudet 2017)

De nieuwe samenleving die Baudet voor ogen heeft wordt dus beschouwd als het resultaat van een nieuwe, metaforische Renaissance – een wedergeboorte van de vergane glorie na een periode van

verval. Zoals de humanisten uit de zestiende en zeventiende eeuw de Klassieke Oudheid als inspiratiebron gebruikten om de donkere Middeleeuwen achter te laten, ziet Forum in de Renaissance een voorbeeld voor de hergeboorte van het eigentijdse Nederland. De eigentijdse periode van economisch en cultureel verval zal door Forum ongedaan worden gemaakt. Baudet positioneert zijn eigen partij als het boegbeeld van deze beweging: 'Forum voor Democratie is het vlaggeschip [sic] van de Renaissancevloot, en andere schepen kunnen zich bij ons voegen.'

Forums Renaissancemetaforiek zou in de jaren na de eerste toespraak regelmatig blijven terugkeren. Het meest beruchte geval vond plaats in 2019. In maart van dat jaar werd de gevestigde politiek door elkaar geschud nadat Forum voor Democratie de grootste partij werd bij de gemeenteraadsverkiezingen. Een tweede schok volgde op Baudets overwinningstoespraak, tegenwoordig vooral bekend door 'de uil van Minerva' uit de openingszin (Baudet 2019).²¹ Nog feller dan twee jaar eerder ageerde Baudet tegen de politici, journalisten, academici en klimaatactivisten die Nederland structureel zouden saboteren. Zowel ideologisch als retorisch verschilt de toespraak weinig van mijn eerste casus. Naast het 'vlaggenschip' (ditmaal wel met een tussen-n), zijn ook de 'boreale wereld', 'metafysische stellingnames' en de 'wederopstandigsgedachte' vrijwel letterlijk overgenomen uit de eerdere toespraak. Ook de Renaissancebeeldspraak staat weer op de voorgrond.

In deze toespraak verwijst Baudet driemaal expliciet naar de Renaissance. Wederom gebruikt hij het tijdperk als een metafoor voor de wedergeboorte die hij ook in de huidige tijd wil bewerkstelligen:

Het idee dat iets dat dood was, iets dat voorgoed voorbij was, weer tot bloei kan komen, precies dat is onze leidraad, ons leidende motief, ons levensmotto. Want wij zijn de partij van de Wedergeboorte. Van de renaissance. (Baudet 2019)

Even later vertelt hij weer hoe het verval is ontstaan door een gebrek aan vertrouwen in de eigen cultuur. Wanneer dit vertrouwen hersteld is, zullen ook de veiligheid en de democratie weer opbloeien:

Opnieuw gaan we voorbij onze horizons reiken. We gaan een renaissance teweegbrengen. Waarin ons zelfvertrouwen is hersteld. Waarin we weer veilig kunnen leven in een vertrouwde omgeving, waarin de democratische rechtsstaat is hersteld. (Baudet 2019)

Aan het einde van de toespraak noemt Baudet Forum opnieuw 'het vlaggenschip van de renaissancevloot'. Dat het juist Forum is die de metaforische Renaissance vertegenwoordigt, wordt benadrukt door herhaaldelijke verwijzingen naar de Oudheid – onder andere naar de 'uil van Minerva' en de metaforische 'zuil' die Baudet zegt te zullen bouwen.

²¹ <https://dvh.nl/extra/Lees-hier-de-volledige-toespraak-terug-van-Thierry-Baudet-24292032.html>. Tenzij anders aangegeven verwijzen alle citaten uit deze paragraaf naar deze toespraak.

De nieuwe Renaissance die Baudet voor ogen heeft kan dus in de eerste plaats worden gelezen als een metafoor voor wedergeboorte. Het betekent niet dat hij letterlijk wil terugkeren naar de Renaissance: de democratie die hij zo prijst was er in de zeventiende eeuw net zomin als in de Middeleeuwen. Volgens Baudet heeft Europa zich de afgelopen decennia tegen haar eigen cultuur gekeerd, waardoor haar veiligheid, economie en democratie steeds verder zijn verzwakt. De Renaissance waar Forum naar verlangt, is een hergeboorte van de oude normen en waarden die Europa ooit zo sterk hadden gemaakt. Zodra het zelfvertrouwen is herwonnen, zal Europa weer het boegbeeld van democratie en cultuur zijn dat zij eerder was.

De middeleeuwen in Forums retoriek

De bovenstaande interpretatie van Forums Renaissanceretoriek is al duidelijk conservatief-populistisch, maar gaat wat betreft nationalisme nog niet zover als bijvoorbeeld Schild & Vrienden. In de tweede helft van dit hoofdstuk zal ik verklaren hoe de Renaissancemetaforiek impliciet een radicalere ideologie herbergt. Voordat ik daar aankom, is het echter nodig naar een ander aspect van Baudet historische intertekstualiteit te kijken. Tot nu toe heeft dit hoofdstuk in het teken gestaan van een discipline die je ‘renaissanceïsme’ kunt noemen: ik analyseerde welke doorwerking het concept ‘Renaissance’ heeft gehad. Hoewel dit het tijdvak is waar de meeste aandacht naar uitgaat, zijn de Middeleeuwen echter ook constant aanwezig.

De term ‘Middeleeuwen’ wordt slechts eenmaal gebruikt in beide toespraken. In de al eerder geciteerde opening van de toespraak uit 2017, vertelt Baudet dat de typisch Europese wederopstandigsgedachte ertoe leidde dat de Klassieke Oudheid aan het einde van de Middeleeuwen weer in de cultuur werd geïncorporeerd.²² Hiermee construeert hij een scheidslijn tussen de twee tijdvakken: de Renaissance begon direct zodra de Middeleeuwen ophielden. Een concrete definiëring van het tijdvak wordt niet gegeven, maar het feit dat het blijkbaar nodig was om de Oudheid te doen herleven, maakt duidelijk dat Baudet een pejoratief idee van de Middeleeuwen heeft. Zoals er nu een Renaissance nodig is om de democratie en cultuur op te wekken, was er destijds een hergeboorte nodig om uit de donkere tijden te geraken.

Hoewel Baudet in 2019 nergens het woord ‘Middeleeuwen’ gebruikte, is deze toespraak misschien nog wel interessanter voor zijn conceptualisering van het tijdvak. Meermaals noemt Baudet namelijk termen die – in ieder geval in de populaire cultuur – onlosmakelijk verbonden zijn met dat tijdperk. Wanneer hij dit doet, gaat het consequent over ideologische tegenstanders:

Men gelooft niet meer in onze feestdagen. Onze helden, onze traditionele stedenbouw. Maar in al dat ongeloof, dat immense vacuüm, dat culturele en spirituele vacuum [sic] is tegelijkertijd

²² Menig (literatuur)historicus zal problemen hebben met deze interpretatie. Ook in de Middeleeuwen genoot een auteur als Ovidius nog altijd een grote populariteit (Orbán 2004).

haast ongemerkt een grandioze *ketterij* binnengedrongen, een nieuwe immanente religie. Een politieke theologie. De leden van het kartel. Ze geloven in niets, maar vereren tegelijk één afgod, genaamd transitie. [...] Het is een masochistische *ketterij*, dit geseclariseerde zondvloedgeloof dat zich in onze tijd heeft meester gemaakt van de harten en geesten van onze bestuurders. Een manie vergelijkbaar met de doodscultus die ooit Paaseiland teisterde. (Baudet 2019, eigen cursiveringen, GvdP)

Op een ander moment heeft Baudet het over ‘klimaatketterij’. Op deze manier verklaart hij ‘de leden van het kartel’ tot ketters: mensen die afwijken van de religieuze dogma’s en daarvoor regelmatig op de brandstapel belandden. De naam hiervan is afkomstig van de katharen, een christelijke beweging in de twaalfde en dertiende eeuw die door de katholieke kerk fel bestreden werd. Nog steeds heeft het woord sterk mediëvalistische connotaties (Röselaers & Smalbrugge 2019).

Dit is niet de enige mediëvalistische verwijzing die Baudet gebruikt. Nog interessanter vanuit een mediëvalistisch perspectief is wellicht de term ‘klimaathekserij’. Net als de woordkeuze ‘ketterij’ associeert Baudet zijn tegenstanders hiermee met de Middeleeuwen, waardoor hij ze recht tegenover zijn eigen Renaissancepartij plaatst. Anders dan de ketterij, die inderdaad veelvoorkomend was tijdens de Middeleeuwen, zijn de mediëvalistische associaties van hekserij echter niet gebaseerd op een waarheidsgetrouwe geschiedenis. Dit is een typisch voorbeeld van een ‘banal medievalism’. Hoewel het verbranden van heksen in de populaire cultuur sterk geassocieerd wordt met de ‘donkere’ Middeleeuwen – denk aan *Monty Python and the holy grail* – vond het hoogtepunt van de heksenvervolging in werkelijkheid pas plaats in de zeventiende eeuw (Janssens 1993, 34-37). Voor zijn publiek zal deze informatie weinig uitmaken. Forum is in Baudets retoriek de partij die voor de hoogstaande Renaissance staat; zijn tegenstanders zijn de vertegenwoordigers van een donker, onwetend dieptepunt in de Europese geschiedenis.

Renaissance als terugkeer naar een boreaal Europa

In mijn theoretisch kader wijdde ik uit over Roger Griffins voorwaarden voor het fascisme. Er moet enerzijds sprake van een sterk nationalisme, en anderzijds van een ‘palengenetic myth’: het fascisme moet altijd een glorieus nationaal verleden hebben als voorbeeld voor de toekomst. De ideologie die ik in het bovenstaande heb geanalyseerd, voldoet niet geheel aan deze voorwaarden. Hoewel Baudet zich in zijn toespraken zeker trots toont op de Europese cultuur, verklaart hij dit nergens superieur aan andere culturen. De fascinatie met het verleden zit er evenzeer in, maar waar bijvoorbeeld de Nazi’s de Germaanse *Volksggeist* letterlijk wilden doen herleven, is Baudets Renaissance in de eerste plaats een metafoor voor wederopstanding in het algemeen. In de rest van dit hoofdstuk zal ik betogen dat de toespraken impliciet toch meer voldoen aan beide voorwaarden dan op het eerste gezicht lijkt. Daarmee wil ik niet zeggen dat Forum fascistisch genoemd moet worden: anders dan de Nazi’s gebruikt

de partij geen structureel geweld gebruikt om zijn ideologie door te drukken. Desondanks laat de partij wel blijken dat radicaler is dan hij doet voorkomen.

Baudets toespraak na de verkiezingsoverwinning deed in 2019 veel stof opwaaien. Naast de vreemde beeldspraakkeuzes ('de uil van Minerva') vielen veel critici over het gebruik van de term 'boreaal' – een term die hij in zijn toespraak uit 2017 overigens ook al had gebruikt. Officieel is dit een synoniem voor 'Noorderlijk'. Zoals verschillende politieke commentatoren opmerkten, heeft de term echter ook racistische connotaties:

[I]n een politieke context is de term allerminst onschuldig. 'Boreaal' verwijst namelijk óók naar een belangrijke stichtingsmythe van Europees ultrarechts: de 'arische' en 'polaire' wortels van het Indo-Europese volk, de veronderstelde voorouders van de witte Europeanen. Prominente nazi's als Heinrich Himmler meenden dat het arische ras uit een mythische noordelijke provincie stamde: 'Hyperborea'. (Kruk 2018)

Taalwetenschapper Marc van Oostendorp beschouwt de term 'boreaal' als een voorbeeld van een zogenoemd 'hondenfluitje' (*dog whistle*), waarmee Baudet 'een verwijzing maakt naar een racistisch ideaal van een blank Europa maar daarbij niet wil dat iedereen die begrijpt' (Van Oostendorp 2022). Door een term te gebruiken die net vaag genoeg is om op meerdere wijzen te worden geïnterpreteerd, kan Baudet plausibel ontkennen dat hij een racistische politiek verkondigt.

Mijn inziens kunnen we Baudets Renaissanceretoriek evenzeer als een hondenfluitje lezen. Literatuurwetenschapper Bram Ieven (2019) merkt in zijn artikel 'Waarom Thierry Baudet een fascist is' al op dat het Renaissancenarratief van Forum veel overeenkomsten vertoont met dat van de NSB in zijn vroege jaren. Sprekend is de passage uit 2019 waarin Baudet de term 'boreaal' gebruikt:

En zo staan we hier. Vanavond, te elfder ure, letterlijk. Te midden van de brokstukken van wat ooit de mooiste, grootste beschaving was die de wereld ooit heeft gekend. Een beschaving die alle uithoeken van de wereld bestreek, die vol zelfvertrouwen was. En die de mooiste architectuur, de mooiste muziek en de mooiste schilderkunst heeft voortgebracht die ooit onder de sterrenhemel heeft bestaan. Ons land maakt onder deel [sic] uit van die beschavingsfamilie. Maar net als die andere landen van die boreale wereld, worden we kapotgemaakt door mensen die ons juist zouden moeten beschermen. (Baudet 2019)

Wederom wil ik niet beweren dat Baudet hier zo ver gaat als de nationaalsocialisten. Hoewel hij de Europese cultuur de hemel in prijst, zegt hij nergens dat de zij inherent superieur is aan andere culturen. Herders idee van de *Volksgeist* – dat ook bij de Nazi's zo populair was – spreekt echter wel duidelijk uit de term 'beschavingsfamilie'. Even later wordt er weer iets van een *Volksgeist* geïmpliceerd:

Wij zijn dragers, wij zijn erfgenamen van de grootste beschaving die ooit heeft bestaan. Wij dragen een unieke kracht. En, enkele tientallen jaren van indoctrinatie door de media en het onderwijs kunnen dat nooit begraven. Iets wat in ons zit, wat nooit kan worden afgepakt. (Baudet 2019)

Hier klinken echo's door van de *Volksgeist*-interpretatie die ik ook al uiteen heb gezet in mijn hoofdstuk over De Vries. De aard van een volk kan worden onderdrukt, maar een krachtige leider kan die altijd weer naar boven halen. De Renaissance die Baudet belooft zal dus niet alleen plaatsvinden op maatschappelijk niveau, maar ook mentaal. De grootse *Volksgeist* die in iedere ('zuivere') Europeaan bezit, zal onder de heerschappij van Forum weer naar boven worden gehaald.

De extreemrechtse connotaties worden vervolgens versterkt wanneer Baudet de Renaissance associeert met het koloniale tijdperk: de vroegmoderne tijd ging in Europa immers gepaard met haar verspreiding over de wereldzeeën. Dit is impliciet al aanwezig wanneer Baudet zijn eigen partij beschrijft als het vlaggenschip van de Renaissancevloot. In de toespraak op het partijcongres legt Baudet uit dat de wereldwijde ambities van Europa een deel zijn van haar volksaard: 'daardoor hebben wij ons, onder deze sterrenhemel, op het schiereiland van Azië, in de delta van continentale riviermondingen, altijd kunnen vernieuwen en ontwikkelen.'²³ Verwijzingen naar de koloniale periode komen vaker terug, hoewel Baudet in het midden houdt of het om handel of kolonisatie gaat:

Inderdaad, we zijn in Europa eigenlijk nooit teruggeschrokken voor idealen die voorbij onze horizon lagen. Integendeel: we kozen ze juist als leidraad: eerst het verre Jerusalem, daarna het oude Athene – weer later waren het de uitgestrekte zeeën en niet-ontdekte landen daarginds, waarheen we zeilden en waarvan we terugkwamen met nieuwe specerijen, nieuwe uitvindingen, nieuwe technieken. (Baudet 2017).

Nu rijst de vraag nog: wat wil Baudet precies impliceren wanneer hij beweert dat de 'de mooiste, grootste beschaving [...] die de wereld ooit heeft gekend' dezelfde beschaving was 'die alle uithoeken van de wereld bestreek' (Baudet 2019)? Ik denk nog altijd niet dat Baudet een letterlijke terugkeer naar de Renaissance propageert, of dat hij imperialistische plannen heeft voorbereid voor wanneer hij aan de macht komt. Eerder lijkt de Renaissance – en de koloniale tijd die hij daaraan verbindt – een metafoor te zijn voor een tijd waarin er een duidelijk hiërarchisch onderscheid bestond tussen de Europese 'wij' en de niet-Europese 'zij'. Door het verlies aan vertrouwen in de eigen cultuur is deze hiërarchie volgens Baudet vertroebeld. De Renaissance waar hij naar verlangt is niet alleen een herstel van de democratie en economie die volgens hem in verval zijn geraakt, maar ook een hergeboorte van het boreale Nederland. Het is een tijdperk waarin de witte (en wellicht ook de mannelijke, heteroseksuele) Europeaan aan de top van de samenleving staat. Overigens zit er iets ironisch in Baudets metafoor: organisaties als de VOC maakten juist op grote schaal gebruik van arbeidsmigranten (Lucassen 2015).

²³ Het is mij niet geheel duidelijk naar welk Aziatisch schiereiland Baudet hier verwijst. Mogelijk gaat het om Deshima, een klein schiereiland nabij Nagasaki. Vanaf 1641 was de handelspost die de Republiek hier had de enige contactplaats tussen Europa en Japan. Het is ook mogelijk dat Baudet zich verspreekt en eigenlijk 'eilandengroep' bedoelt. Dan zou het kunnen verwijzen naar Nederlands-Indië.

Besluit

In dit hoofdstuk heb ik de Renaissanceretoriek van Thierry Baudet op twee lagen geanalyseerd. Op het eerste oogopslag dient het tijdvak als een metafoor voor hergeboorte. Door de invloed van politiek links is de Europese cultuur volgens hem verzwakt geraakt. De Renaissance die Baudet belooft is zo een synoniem voor de heropleving van democratie, economie en veiligheid. Wanneer de tekst echter wordt gelezen met de raciale connotaties van het hondenfluitje 'boreaal' in het achterhoofd, kunnen de toespraken op een tweede, radicalere manier worden gelezen. Hierin staat de Renaissance symbool voor een tijd waarin de witte, Europese cultuur de heersende was. Alleen door de onderdrukte *Volksggeist* weer naar boven te laten komen, zal Europa haar grootsheid weer kunnen herwinnen.

Zijn politieke tegenstanders worden door Baudet daarentegen weggezet als Middeleeuwen. Hiermee sluit Baudet aan bij de tendens die we ook al zagen bij Jan de Vries. Niet de Middeleeuwen, maar de Renaissance was het moment waarop Nederland zijn identiteit vond. Tegelijkertijd gaat Baudet verder. De Vries was zeker kritisch over de Germaanse volkscultuur die tijdens de eerste helft van de Middeleeuwen nog wijdverspreid was, en pas in de late zestiende eeuw was Nederland volgens hem echt tot bloei was gekomen. Toch was hij niet onverdeeld negatief over de Middeleeuwen, al was het maar omdat hij een professionele interesse in de periode had. De veroveringen van Karel de Grote zag hij bijvoorbeeld als een duidelijke stap voorwaarts in de Europese cultuur.

Baudets conceptualisering van de Middeleeuwen past daarentegen perfect in het frame dat Umberto Eco in zijn 'ten little Middle Ages' de 'barbaric age' noemde. De Middeleeuwen zijn in Baudets retoriek een tijdperk van onwetendheid en duisternis, dat gedefinieerd wordt door barbaarse praktijken als ketter- en heksenvervolgingen. Van een Nederlandse volksaard was er in die periode niets te vinden. De Nederlandse voorkeur voor de Renaissance en Gouden Eeuw – die Leerssen (2006), Raedts (2011) en Mathijsen (2013) in de negentiende eeuw signaleerden – is in Baudets retoriek nog springlevend.

Tegelijkertijd zit er een zekere ironie in de beeldspraak van Baudet. Door zijn tegenstanders te associëren met ketteren en heksen, framet hij hen als barbaars en onwetend. Zoals hoogleraar Religie en Theologie *Matthias Smalbrugge* en predikant *Joost Röselaers* al opmerkten (2019), is het uitgerkend Baudet die typisch Middeleeuwse tactieken gebruikt. Hij is immers degene die zijn tegenstanders monddood maakt door hun idealen tot ketterij te verklaren. Als er iemand een 'inquisiteur' of een 'heksenverbrander' is, dan is het uiteindelijk Baudet zelf.

Conclusie

In de slotbeschouwing van *De ontdekking van de Middeleeuwen* voorspelde Peter Raedts een sombere toekomst voor de Middeleeuwen. De grote mediëvalistische verhalen die in de achttiende en negentiende eeuw zo invloedrijk waren geweest voor het ontstaan van de nationale identiteiten, hadden volgens hem hun geloofwaardigheid verloren. Na twee wereldoorlogen waren de Middeleeuwen en de waarden die het tijdperk representeerde te besmeurd geraakt om nog als leidraad te dienen voor een betere toekomst. 'Op dit moment leven de Middeleeuwen alleen nog in de populaire cultuur van historische films, nagespeelde veldslagen en agressieve computergames in het bewustzijn van de bevolking van Europa voort.' (Raedts 2011, 354)

Toen Raedts deze observatie in 2011 deed, was de uitspraak nog weinig controversieel. Ondanks de provocerende woorden van de opkomende populistische partijen, bleken ze in de praktijk best bereid om samen te werken met het politieke establishment (de PVV gaf op dat moment zijn gedoogsteun aan Rutte I). Van mediëvalistische iconografie of retoriek was op grote schaal nog geen sprake. Een decennium later heeft de realiteit de voorspelling echter volledig ontkracht. Sinds het gebruik van mediëvalismen door Anders Breivik en de Charlottesville-protestanten, is duidelijk geworden hoezeer extreemrechts zich de Middeleeuwen heeft toegeëigend. Een tijdperk dat door Herder werd geprezen voor de verscheidenheid aan culturen, werd zo een symbool voor culturele superioriteit.

In deze scriptie heb ik uiteengezet hoe deze toe-eigening in het Nederlandse taalgebied heeft plaatsgevonden. Aan de hand van vier casussen analyseerde ik hoe extreemrechtse groeperingen de geschiedenis gebruiken om hun verlangen naar een witte, patriarchale, cultureel homogene samenleving te legitimeren. Hierbij heb ik een zo gevarieerd mogelijk corpus gebruikt. Naast de verschillende vormen van de casussen (romans, wetenschappelijke publicaties, Youtube-filmpjes en politieke toespraken), heb ik twee vergelijkingen centraal gesteld: enerzijds die tussen het twintigste-eeuwse fascisme en het hedendaags populisme; anderzijds die tussen Vlaanderen en Nederland.

Mijn betoog begon met een historiografie die als theoretisch kader diende voor mijn analytische hoofdstukken. Na een korte uiteenzetting over mediëvalisme als discipline en de aandacht daarbinnen voor de extreemrechtse toe-eigening van de Middeleeuwen, beschreef ik de evolutie van het concept 'Middeleeuwen' van de humanisten tot de vroege twintigste eeuw. Wat begon als een tijdperk waar men zich vooral tegen af moest zetten, werd onder de invloed van filosofen als Johann Gottfried Herder een periode van puurheid waarnaar men nostalgisch terugverlangde. In de Middeleeuwen – toen elk gebied nog zijn eigen, afgebakende *Volksgesit* had – kon de harmonie gevonden worden die in de achttiende eeuw verloren was.

Tijdens het proces van *nation building*, dat in de eerste decennia van de negentiende eeuw door Europa plaatsvond, zouden Herders theorieën een steeds nationalistischer betekenis krijgen. Cultuurdragers grepen massaal terug op de Middeleeuwen, waarin zij de oorsprong van hun huidige natiestaat probeerden te vinden. Zo riep België de *Reynaert* uit tot een oertekst en werd de Guldensporenslag een typisch voorbeeld van een 'invented tradition'. Voortaan kon elke inwoner zich een inwoner van Vlaanderen voelen door de gedeelde cultuur en geschiedenis. Nederland blijkt een uitzondering te zijn. Door het gebrek aan Middeleeuwse teksten en helden, en de grote rol die het protestantisme speelde, waren het hier niet de Middeleeuwen, maar de zestiende en zeventiende eeuw die tot het begintijd van de *Volksgeist* werden uitgeroepen.

Vrijwel al het bovenstaande is al geconstateerd in de secundaire literatuur. Hoewel er in internationale context ook veel is geschreven over het nationaalsocialistische gebruik van het verleden, zijn Nederlandstalige mediëvalismen na 1900 nog een weinig ontgonnen terrein. Mijn eerste twee casussen focusten zich op het Interbellum en de Tweede Wereldoorlog, om aan te tonen hoe de doorwerking van de Middeleeuwen zich sindsdien heeft ontwikkeld. In België bleken de Middeleeuwen alleen maar verder te zijn toegeëigend voor nationalistische doeleinden. Waar Jan Frans Willems' negentiende-eeuwse herrijming van de *Reynaert* zich tegen de Waalse onderdrukking uitsprak, gebruikt Robert van Genechten zijn antisemitische vervolg om zich tegen alle invloeden te keren die volgens hem niet in het pure Vlaanderen passen. Alleen door een interventie van buitenaf kunnen Vlaanderen en Nederland hun historische grootsheid herwinnen, samengevoegd tot een Groot-Nederland. Zoals Lionel door het hertogdom Gelre en het graafschap Vlaanderen trekt om Jodocus van de troon te stoten, zo zag Van Genechten in Nazi-Duitsland een kans om zijn idealen te verwezenlijken.

Ook de Leidse professor Jan de Vries zag in de Duitse inval een kans. Net als Van Genechten beschouwde hij zijn eigen tijd als een tijd van verval. Door de eeuwen heen was de Nederlandse *Volksgeist* onderdrukt geraakt. Net als Van Genechten kijkt hij in zijn teksten terug op een glorieus nationaal verleden, toen de Europese volkeren zich vrij van smetten konden ontwikkelen. Ondanks zijn specialisme in de Germaanse tijd, zijn het echter niet de Oudheid en de Middeleeuwen die door De Vries worden verheerlijkt. In lijn met de Nederlandse geschiedsbeleving in de negentiende eeuw, prees hij de vroegmoderne tijd, toen de Republiek een 'zeevarend volk' werd 'dat de oceanen bevaart en een taak in andere werelddelen heeft' (1941b, 20).

Een eeuw na de splitsing van Nederland en België, bleken de twee landen dus nog altijd uiteen te lopen in hun visies op het verleden. Een sprong naar de eenentwintigste eeuw blijkt evenmin verandering te tonen. Mijn derde casus was de extreemrechtse jongerenclub Schild & Vrienden, waarvan de iconografie en retoriek gevuld zijn met verwijzingen naar de Vlaamse Middeleeuwen. Het focuspunt in dit hoofdstuk was de evolutie van 1302 en de Guldensporenslag. Een strijd tussen de

Nederlandstalige burgerij en de Franstalige adel werd – onder invloed van Hendrik Conscience – tijdens de negentiende eeuw vervormd tot een talenstrijd tussen Vlaanderen en Wallonië. Na de collaboratie van de Vlaamse Beweging tijdens de Tweede Wereldoorlog, raakte ook de herinnering aan de Middeleeuwen geradicaliseerd. Niet langer is ‘Schild en vriend’ een sjibbolet om Vlaming en Fransman uit elkaar te houden. In plaats daarvan is het een symbool van de witte, Herderiaanse Vlaming tegenover de buitenlandse ander.

In Nederland blijkt extreemrechts de Middeleeuwen nog altijd niet te hebben omarmd. In mijn laatste hoofdstuk analyseerde ik de Renaissancemetaforiek in twee toespraken van Forum voor Democratie-oprichter Thierry Baudet. Net zoals de andere casussen beklagt Baudet zich over de huidige staat van zijn vaderland, dat sinds de Tweede Wereldoorlog in verval is geraakt. Anders dan Schild & Vrienden kijkt hij echter niet terug op een tijd dat de Europese culturen binnen hun landsgrenzen bleven, maar op een tijdvak waarin Europa zijn invloed over ‘de uitgestrekte zeeën en niet-ontdekte landen’ uitspreidde. In de wedergeboortegedachte van de Renaissance ziet Baudet een voorbeeld voor Nederland onder zijn bewind: enerzijds als een wedergeboorte van de democratische en culturele waarden die de afgelopen decennia verloren zijn gegaan; anderzijds als een herbevestiging van de macht van de ‘boreale’ man.

Een nieuwe perspectief

In deze scriptie heb ik een weinig hoopvol beeld van de doorwerking van de Middeleeuwen en Renaissance geschetst: de geschiedenis lijkt het territorium te zijn geworden van extreemrechts. Hoewel dit al is geconstateerd binnen de Nederlandstalige mediëvistiek, zijn er mijn inziens nog te weinig pogingen gedaan om hier actief tegenin te gaan. In de eerste plaats kan de academicus dit doen door zijn feitenkennis met de wereld te delen. Hij kan proberen om onwaarheden te verbeteren, onjuiste continuïteiten tussen heden en verleden te ontcrachten, en de homogene verbeelding van de Middeleeuwen te nuanceren. Een mediëvist als Jozef Janssens heeft dit al meermaals gedaan (1993; 2018), maar zulke populariserende blijven een uitzondering.

Ten tweede kan de mediëvist juist de aandacht vestigen op Middelnederlandse teksten die niet conformeren aan het homogene idee van de Middeleeuwen. Ingrid Biesheuvels recente vertaling van de *Roman van Limborch* (2021) kan goed gebruikt worden om aan een groter publiek (bijvoorbeeld scholieren) te laten zien dat ook vrouwen en moslims een heldhaftige rol kunnen vervullen in Middeleeuwse teksten. Het zwarte titelfiguur uit de *Roman van Moriaen* kan een soortgelijk doel dienen.

Ten slotte kunnen mediëvalisten aandacht besteden aan moderne casussen die de homogeniteit van de geschiedenis juist problematiseren, en hun publiek zo laten nadenken over de implicaties van representatie in historische fictie. Te midden van de verschillende Angelsaksische publicaties die

proberen de extreemrechtse toe-eigening van de Middeleeuwen te ontcrachten, verscheen in 2021 *Antiracist medievalisms* van de Amerikaanse mediëvalist Jonathan Hsy. Hierin staan niet de extreemrechtse interpretaties van de Middeleeuwen centraal, maar pogingen van kunstenaars om juist inclusieve Middeleeuwen te ontwerpen. Juist door de grote hoeveelheid banale mediëvismen, zijn de thans gangbare Middeleeuwen bij uitstek geschikt om gedeconstrueerd te worden.

Inderdaad verschenen er alleen het afgelopen jaar al verschillende films waarin het traditionele beeld van de Middeleeuwen wordt geïnterpreteerd. In *The last duel* (2021) van Ridley Scott wordt het klassieke idee van de hoofse liefde bijvoorbeeld geïnterpreteerd door het te herinterpreteren als een brute #MeToo-affaire. Begin dit jaar kreeg de Afro-Amerikaanse acteur Denzel Washington een Oscarnominatie voor zijn vertolking van de elfde-eeuwse koning Macbeth. Niet lang daarvoor verscheen *The green knight* (2021), een adaptatie van de Middelenlengelse ridderroman *Sir Gawain and the green knight* (ca. 1380). De hoofdrol wordt gespeeld door de Indiaas-Britse Dev Patel, en het heteronormatieve karakter van de Middeleeuwen wordt geïnterpreteerd wanneer Gawain met een mannelijke kasteelheer kust – een scène die overigens gewoon uit het originele gedicht afkomstig is.

Waar Nederlandse mediëvisten tot op heden huiverig zijn gebleken om zich te mengen in maatschappelijke debatten, is de populaire cultuur al wel begonnen om inclusieve interpretaties van de Middeleeuwen te maken. In de zesdelige Netflixserie *A letter for the king* (2020), gebaseerd op de mediëvalistische jeugdboeken van Tonke Dragt, is een zwarte acteur in de hoofdrol gecast en is er meer ruimte gekomen voor vrouwelijke helden. Jeugdliteratuur blijkt in het algemeen een vruchtbaar genre voor postmoderne interpretaties van de Middeleeuwen. Janneke Schotveld problematiseerde bijvoorbeeld de binaire oppositie prinses-ridder in *Avonturen van de dappere ridster* (2020). Een jaar later liet Annet Schaap in *De meisjes* zien dat prinsessen inderdaad perfect in staat zijn om zichzelf uit benarde situaties te redden. Geen van deze casussen heeft van mediëvalisten echter de aandacht gekregen die het verdient.

In de inleiding besprak ik hoe sommige mediëvisten de afgelopen jaren kritisch zijn geweest op het geringe engagement van hun vakgebied. In de Angelsaksische academische context is hier ondertussen succesvol verandering in gebracht. De extreemrechtse toe-eigening van onder andere 1302 laat zien dat er ook in het Nederlands taalgebied behoefte is aan meer mediëvalistisch engagement, en de Renaissanceretoriek van Baudet roept de vraag op waarom het renaissanceïsme een ongemunte discipline is. Aan analyse materiaal is er voorlopig geen gebrek. De Middeleeuwen blijven relevant, soms meer dan we zouden willen. Voor de mediëvist is het de taak om dit in goede banen te leiden.